

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

DIPLOMSKI RAD

**POSLOVNA ZNANJA U SLUŽBI DRUŠTVENOG
RAZVOJA**

Studentica: Petra Mišić

Mentor: dr.sc. Mirko Bilandžić, doc

Travanj, 2013.

Sažetak:

U ovom radu dajemo kratak pregled nekoliko socioloških teorija društvenog razvoja osvrćući se na ekonomiju i ekonomske čimbenike kao glavne pokretače napretka. Preko klasičnih i suvremenih teorija razvoja dolazimo do informacijskog društva i tehnološkog razvoja. Tehnološki razvoj, interdisciplinarna znanstvena istraživanja i integracija znanja u potrazi za novim i inovativnim ključ su uspjeha. Znanje i inovacijska politika temeljni su nedostatak društvenog i gospodarskog razvoja Hrvatske. Inovacije kao kapitalizirano znanje sve su važnije za stvaranje gospodarskog rasta i društvenog blagostanja. Jedna od najvažnijih poslovnih inovacija, poslovni radar modernih korporacija je business intelligence. To je instrument za kreiranje poslovnih znanja bez kojeg je u globalnom svijetu sve bržih promjena i protoka velikih količina informacija nemoguće poslovati. Kao strateški resurs upravljanja i kreiranja konkurentske prednosti omogućuje uočavanje važnih poslovnih prilika i eventualnih opasnosti prije nego što je prekasno za reakciju. Važnost business intelligencea odavno su prepoznale mnogobrojne, danas visokorazvijene zemlje. U kompanijama visokorazvijenih država kao zasebna aktivnost primjenjuje se od 70% do čak 95% slučajeva, dok se u Hrvatskoj business intelligence kao zasebna funkcija primjenjuje u 19% poslovnih subjekata.

Ključne riječi: teorije društvenog razvoja, znanost, znanje, inovacija, business intelligence

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. CILJEVI I SVRHA RADA	3
2.1. Metodološki okvir	3
2.2. Hipotetski okvir	4
3. KLASIČNE TEORIJE DRUŠTVENOG RAZVOJA	5
3.1. Podrijetlo ideje društvenog razvoja	5
3.2. Vjera u napredak	7
3.3. Marx: materijalni uvjeti temelj su društvenog života	8
3.4. Weber i protestantska etika kao osnova ekonomskog napretka	9
3.5. Parsons i teorija društvene evolucije	10
4. SUVREMENE TEORIJE DRUŠTVENOG RAZVOJA	11
4.1. Modernizacija i razvoj suvremenih društava	11
4.2. Posljedice modernosti i refleksivna modernizacija	12
4.3. Informacijsko društvo	13
4.4. Bauman i tekuća modernost	14
5. EKONOMSKA SOCIOLOGIJA	16
6. DRUŠTVENI RAZVOJ U HRVATSKOJ	19
7. INOVACIJA I ZNANJE KAO POKRETAČI RAZVOJA	21
7.1. Inovacijska politika	21
7.2. <i>Business intelligence</i>	24
7.3. Primjeri uspješne implementacije <i>business intelligence</i>	29
8. UPOTREBA MEHANIZAMA ODLUČIVANJA U HRVATSKOM GOSPODARSTVU	32
8.1. <i>Business intelligence</i> u hrvatskim tvrtkama	32
8.2. Rezultati istraživanja	33
9. BUSINESS INTELLIGENCE UVJET DRUŠTVENOG RAZVOJA?	36
10. KAKO BI DOŠLO DO DRUŠTVENOG RAZVOJA MORA SE RAZVITI EKONOMIJA?	38
11. ZAKLJUČAK	39
11. LITERATURA	41

1.UVOD

Početak dvadesetog stoljeća obilježen je velikim problemima u ekonomskom i ukupnom društvenom razvoju, čak i u najrazvijenijim zemljama. Vlade, društvene institucije kao i međunarodna zajednica uvijek su u potrazi za novim znanjima uz čiju pomoć se mogu riješiti razvojni problemi suvremenih društava. Zbog toga, kao što tvrdi Bolčić (Bolčić, 2009:2), dolazi do ponovnog interesa za klasične ali i nove teorije ekonomskog i društvenog razvoja. Sociologija kao znanost koja proučava društvene aktere, društvene grupe, njihova djelovanja u društvu, njihove stavove i vrijednosti, odnosno sve što ima veze s društvom proučava i najvažniji segment razvoja nekog društva, ekonomiju. Od početaka sociologije mnogobrojni teoretičari pokušali su konstruirati teoriju razvoja prosperitetnog društva, društva sreće i blagostanja.

U prvom dijelu rada ukratko ćemo predstaviti neke od najpoznatijih teoretičara i njihove teorije društvenog razvoja¹. Nakon kratkog osvrtu na vrijeme nastanka ideje razvoja, govorit ćemo o Karlu Marxu i njegovoj *kritici političke ekonomije* u kojoj se tematizira materijalna proizvodnja kao uvjet društvenog, političkog i duhovnog života (Marx, 1969). Potom, o Maxu Weberu i *protestantskoj etici* kao jednom od najznačajnijih socioloških djela u kojem Weber ističe povezanost ekonomije i religije, odnosno pokazuje da drugi aspekti društva (u ovom slučaju religija) mogu biti ključ za uspjeh ekonomije.

Modernizacija, kao napredak u društvenom razvoju, ključan je teorijski pojam koji objašnjava razvoj suvremenih društava te opisuje preobrazbu iz tradicionalnog u moderno društvo. *Tekuća modernost* (Bauman), *informacijsko društvo* (Castells), *društvo rizika* (Beck) itd., su teorijski koncepti nužni za opisivanje suvremenih društvenih pojava i vrijednosnih struktura pojedinog društva, koje čine osnovu napretka i razvoja. Uz već navedene teoretičare suvremene teorije društvenog razvoja riječi će biti i o Parsonsovoj *teoriji društvene evolucije* te njegovoj analizi modernog društva, te Giddensovoj *teoriji refleksivne modernizacije*.

U drugom dijelu rada reći ćemo nešto više o povezanosti ekonomije i sociologije. Ekonomska sociologija je posebna grana sociologije koja ukazuje na

¹ Potrebno je istaknuti da nam opseg rada nije dopuštao da uvrstimo veći broj značajnih teorija razvoja i da je u ovom radu predstavljen samo jedan mali dio klasičnih i suvremenih teorijskih razmatranja.

društveni kontekst u kojemu se odvija ekonomsko djelovanje i tvrdi da se ekonomske pojave moraju proučavati u njihovom odnosu s drugim, neekonomskim pojavama. Interdisciplinarnost znanstvenih istraživanja i integriranje znanja u potrazi za novim i inovativnim ključ su uspjeha. Upravo znanost i znanje te inovacijska politika temeljni su nedostatak društvenog i gospodarskog razvoja Hrvatske (Švarc, 2009:15). Inovacije kao kapitalizirano znanje sve su važnije za stvaranje gospodarskog rasta i društvenog blagostanja. Inovacija je novi način pristupa ili rješavanja problema ili zadataka u najrazličitijim područjima ljudske djelatnosti (umjetnost, znanost, gospodarstvo, upravljanje, pravo, itd.). U užem smisli riječi, inovacijom se smatra novi način rješavanja problema ili zadataka u gospodarstvu (tehnicima, proizvodnji, organizaciji, marketingu, itd.) (Barnett, 1953:23). Interes sociologije za inovacije i gospodarski rast potaknut je usponom „nove inovacijske paradigme“, koncepta nastalog u sklopu evolutivne i institucionalne ekonomije koji shvaća tehnološki napredak, inovaciju i nacionalni inovacijski kapacitet kao složeni i kontekstualni društveni fenomen, uvjetovan socio-kulturnim i političkim okruženjem kao i samim povijesnim naslijeđem. Pritom inovacijski sustav ima ulogu ideološkog diskursa, ali i praktičnog mehanizma koji zagovara korištenje znanstvenih resursa za razvoj gospodarstva putem inovacija (Švarc, 2009:11). Upravo inovacije, inovacijska politika i dobar ekonomski plan razvoja je ono što treba Hrvatskoj. Kako bi mogli primijeniti teorije društvenog razvoja i suvremena, inovacijska kretanja na razvoj Hrvatske reći ćemo nešto o različitim društvenim i političkim okolnostima koje su odredile njenu današnju poziciju.

Naše ćemo teorijsko izlaganje nastaviti predstavljanjem poslovno obavještajnog djelovanja ili *business intelligencea*, inovacije u poslovanju, alata koji je primjer uspješne inovacijske politike. “Poslovne informacije i na njima utemeljeno *znanje* poslovni su radar koji poslovnim subjektima omogućuje snalaženje u suvremenom hiperkonkurentskom globaliziranom poslovnom okruženju.” (Bilandžić, 2008:16) Poslovno-obavještajno djelovanje, nekad korišteno za stjecanje prednosti u ratu, postalo je temelj uspješnog poslovanja, postizanja konkurentnosti i ekonomskog napretka tvrtki. Informacije kao najjači strateški resur postaju znanje na temelju kojeg se donose uspješne poslovne odluke.

U posljednjem dijelu rada, predstaviti ćemo neke od uspješnih primjera implementacije BI-a, a potom i rezultate istraživanja o upotrebi *business intelligencea* u Hrvatskom gospodarstvu.

2. CILJEVI I SVRHA RADA

Svrha ovog rada je ukazati na važnost poslovnog znanja kao jednog od čimbenika društvenog razvoja. Mnogobrojne su teorije kojima su klasični i suvremeni teoretičari razvoja pokušali opisati društvo. Činjenica je da su brojni mislioci odredili upravo ekonomiju i njen razvoj kao ključ za razvoj cijelog društva. Međutim, ekonomija je dio društva i duboko je *ukorijenjena*² u sve pore društvenog života, zbog toga je njen razvoj društveno uvjetovan. Uz pomoć ekonomske sociologije cilj nam je prikazati neke od čimbenika koji utječu na ekonomski a time i društveni razvoj. Jedan od tih čimbenika je tehnološki napredak. Suvremeno društvo je obilježeno tehnološkim razvojem, konstantnim protokom velikog broja informacija, dislokacijom vremena i prostora, rizicima, sve većom globalnom ovisnošću nacionalnih država. Iz tog razloga cilj je ukazati na važnost tehnologije i inovacije za društveni razvoj te definirati *business intelligence* (BI) kao jedan od najvažnijih inovacijskih alata.

2.1. Metodološki okvir

BI aktivnosti omogućuju snalaženje u hiperproduktivnom svijetu današnjice, kreirajući poslovna znanja omogućuju donošenje boljih poslovnih odluka. Kako bi ukazali na sličnosti i razlike u razvojnoj politici država izdvojit ćemo primjere Izraela, Francuske i Finske koje su implementirajući BI u svoje gospodarstvo potakle društveni razvoj te postale konkurentne zemlje na svjetskom tržištu. Skori ulazak Hrvatske u Europsku Uniju zahtjeva što bolje strukturiranje gospodarstva koje će biti u mogućnosti pronaći plodnu ekonomsku nišu na tržištu Europe koja ima više od 500 milijuna stanovnika. Kako bi Hrvatska postala konkurentna, društveno i ekonomski napredna zemlja nužno je da što prije implementira poslovne inovacije od kojih je jedna i poslovno obavještajno znanje. Uz pomoć komparativne metode kao alata za uočavanje sličnosti i razlika u razvojnoj politici i poslovnom uspjehu analizirat ćemo: a) uporabu mehanizama odlučivanja temeljenog na poslovnim znanjima u funkcioniranju hrvatskih tvrtki i hrvatskog gospodarstva te b) utjecaj takvog načina funkcioniranja na poslovni uspjeh odnosno gospodarski, a time i društveni razvoj.

² Pojam *ukorijenjenost* tematizira Karl Polany u svojoj knjizi *Velika preobrazba*.

2.2. Hipotetski okvir

Polazna hipoteza ovog rada je: donošenje poslovnih odluka na temelju poslovnih znanja doprinosi ukupnom društvenom razvoju. Ostale hipoteze su:

- Hrvatske tvrtke se nedovoljno koriste mehanizmom odlučivanja utemeljenim na poslovnim znanjima, odnosno *business intelligenceom*
- Nije potreban visokoobrazovani kadar kako bi se uspješno implementirale aktivnosti *business intelligencea*
- Kako bi došlo do društvenog razvoja mora se razviti ekonomija

3. KLASIČNE TEORIJE DRUŠTVENOG RAZVOJA

3.1. Podrijetlo ideje društvenog razvoja

Podrijetlo ideje razvoja možemo pronaći u razdoblju prosvjetiteljstva. Razvoj znanosti, racionalnosti i empiricizma temeljne su prosvjetiteljske ideje 18. stoljeća. Filozofija prosvjetiteljstva je sebe vidjela kao onu koja će otvoriti oči siromašnima i osloboditi ih nepravde i nejednakosti. Ideja napretka razvija se u opći pogleda na svijet. Mnogobrojni euroljani pisali su o novom smislu života, o „prosvijetljenju“ i potrebi širenja znanja. Bezgranično su vjerovali u moć razuma i tvrdili da se sve može naučiti. Učeni ljudi toga doba iskusili su snažan osjećaj nadmoći nad prirodom, činilo im se da velike prijetnje ljudskoj egzistenciji kao što su nemilosrdne epidemije, gladi, rane smrti, razarajući ratovi popuštaju pred upotrebom kritičke inteligencije (Gay, 1973, prema Desai, Potter, 2008:71). Racionalnost, razvoj znanosti i vjera u ovostrano zamjenili su vjeru u božiju providnost. Strah od promjene ustupio je svoje mjesto strahu od stagnacije. To je bilo stoljeće posvećenosti istraživanju i kritici, stoljeće dekadencije mističnog i uspona vjere u napredak i inovaciju (Hampson 1968, prema Desai, Potter, 2008:71). Jedan od primarnih prosvjetiteljskih ideja bila je društvena reforma, napredak i razvoj sekularizacije. Prosvjetiteljstvo je stvorilo novi društveni okvir ideja i vjerovanja u razum, stvorilo je nove principe koji su se borili protiv iracionalnosti i praznovjerja (Desai, Potter, 2008:71).

Mislili su kao što je Kant, Voltaire, Montesquieu, Diderot, Hume, Smith, Ferguson, Rousseau i Condorcet pronašli su mnogobrojnu publiku u europskim gradovima koja je prihvatila njihov „novi način mišljenja“ (Hampson 1968, prema Desai, Potter, 2008:72). Napisali su mnogobrojne novele, predstave, knjige, pamflete i eseje koje su čitali plemići, stručnjaci, akademici i kler. Ovaj novi način življenja i razmišljanja bio je isključivo rezerviran za one iz viših društvenih slojeva sve do 1780. i Francuske revolucije kada se rađa nova društvena klasa koja je popularizirala prosvjetiteljske ideje (Desai, Potter, 2008:72). U Francuskoj 18. stoljeća postojale su tri klase: kler, plemstvo i „treća klasa“ u koju su spadali svi ostali od bogate buržuazije do siromašnih seljaka (Hall 1992, prema Desai, Potter, 2008:71). Filozofi toga doba spadali su u nekakvu „drugu klasu“ tadašnjeg društva te iako je izgledalo da te njihove nove ideje predstavljaju prijetnju onima na vlasti, one su doprinjele više društvenoj evoluciji i napretku nego revoluciji, pokazujući na taj način da napredak i razvoj može proizaći iz

postojećeg društvenog poretka širenjem inovativnih ideja među „utjecajnim ličnostima“ (Hall i Gieben 1992, prema Desai, Potter 2008:73).

17. i 18. stoljeće vrijeme je društvenih preokreta, vrijeme u kojem politička i industrijska revolucija dovode do ekonomskog razvoja i naglog napredka zapada, ali istovremeno i do potrebe za uspostavom novog društvenog reda. U tom razdoblju se počeo uspostavljati i odnos „Zapada“ i „Europe“ kao ideala spram „ostalih“. Zapad je sebe vidio kao razvijeno i napredno društvo čiji primjer tebaju slijediti ostali - nerazvijena, zaostala društva tzv. „trećeg svijet“³. Klasični ekonomisti toga doba, kao što su Adam Smith i David Ricardo razvijaju pojam komparativne prednosti⁴, koji je potresao globalno slobodno tržište, i na mnogo načina potakao najranije kapitalističke strategije društvenog razvoja (Desai, Potter, 2008:65).

Rane teorije društvenog razvoja isključivo su se bavile ekonomijom i važnošću ekonomskog rasta. Međutim, dominantna ideologija razvoja se mjenja i mnogobrojni teoretičari sve više naglašavaju važnost političkih, socijalnih, etičkih, kulturoloških, ekoloških i drugih dimenzija te ističu mnogobrojnost različitih društvenih čimbenika koji utječu na rast i razvoj (Desai, Potter, 2008:68). Modeli razvoja ovise o političkoj ideologiji ali i o moralnim i etičkim vrijednostima nekoga društva. Potrebno je naglasiti da razvoj uključuje teoriju i praksu, tj. podjednako su važne ideje o tome kako bi razvoj trebao izgledati i stvarni napor ka ostvarenju tih ideja u praks (Desai, Potter, 2008:65).

Francuska revolucija označila je preokret unutar društvenih struktura i dovela do potrebe za uspostavom društvenog reda. Političke revolucije iznjedrile su nove principe izgradnje društvenog poretka, kao i novu znanost, sociologiju. Osnovne preokupacije klasične sociologije proizašle su iz industrijske revolucije i razvoja modernog kapitalizma. Sociologija kao znanost o društvu i rezultat potrebe za društvenim redom i

³ Arturo Escobar (Escobar 1995, prema Desai, Potter 2008:51) smatra da je termin “treći svijet” proizvod diskursa i razvojnih praksi institucija kao što je Svjetska banka. Principi definiranja i kategorizacije, kao što je određivanje međunarodnog siromaštva prema nametnutim kriterijima stvara stereotipe o milijunima ljudi. Na taj način “treći svijet” postaje kulturološki artefakt zapada, koji neuspješno pokušavajući prikazati “ostale” u biti opisuje i uzdiže sebe i svoju vrijednost. Zbog toga je važno znati odakle dolaze znanstvenici koji pišu o kulturi, razvoju i napretku.

⁴ A. Smith u teoriji *apsolutnih prednosti* govori o tome da ako nas strana zemlja može opskrbiti robom jeftinije nego što je mi sami možemo proizvesti, bolje je taj proizvod kupiti a proizvoditi nešto za što imamo bolje resurse i u čemu smo u prednosti pred drugima. D.Ricardo s druge strane postavlja pitanje što bi se dogodilo kad bi jedna zemlja imala apsolutnu prednost u proizvodnji svih proizvoda? On je smatrao da se ekonomsko blagostanje postiže tako što se svaka zemlja posveti proizvodnji onog dobra za koje posjeduje *komparativnu prednost*. Ricardo ističe da „isto pravilo”, koje ravna relevantnom vrijednošću robe u jednoj zemlji, ne ravna relativnom vrijednošću robe, koja se zamjenjuje između dvije zemlje ili više njih u sistemu potuno slobodne trgovine (Desai, Potter, 2008:77).

napretkom od svog utemeljenja kao znanost proizvela je mnogobrojne teorije društvenog razvoja koje su imale veliki utjecaj na društvenu svijest i smjer razvoja, a imaju ga i danas. U nastavku rada predstaviti ćemo, u kratim crtama, neke od najvažnijih socioloških teorija razvoja koje će nam pomoći da uvidimo u kojem se smjeru kreće društvo današnjice i koji su glavni čimbenici razvoja suvremenih društava.

3.2. Vjera u napredak

Moderna ideja napretka postaje religija obrazovanih, ona označava napredak u odnosu na kršćanstvo. Međutim, napredak modernog revolucionarnog doba nije jednostavna i neposredna posljedica novih spoznaja u prirodnoj znanosti i povijesti, nego je posredovan kršćanstvom, koje je uvelo ideju napretka u zapadnu povijest. „Usljed te izvorne zavisnosti ideje napretka od kršćanstva, moderna je misao napretka dvoznačna: po svom podrijetlu je kršćanska, a po tradiciji antikršćanska.“ (Loewith, 1990:91) Prema Lowithu Prudhon je najbolje shvatio „antikršćanski i sljedstveno tome kršćanski sadržaj moderne religije napretka“. On je jedan od najradikalnijih kritičara božije providnosti. Prudhon smatra da je čovjek i ljudska pravednost temelj napretka. Čovjek zamjenjuje boga, a vjera u ljudski napredak vjeru u providnost. „Humanitarni ateizam“ je posljednji stupanj u duhovnom i moralnom oslobođenju čovjeka, a on je upravo taj koji će razriješiti sve dogme i sve ono „nemoguće“ u razumijevanju povijesti. „Povijest nije vođena providnošću nego je naprijed tjeraju revolucionarne krize, koje rađaju nove poglede na pravednost.“ (Loewith, 1990:93) Za Prudhona Bog ili apsolutno velika je smetnja ljudskom napretku i veliki izvor svih apsolutizama ekonomske, političke i religiozne vrste. Svaki napredak je dokaz da bog ne postoji. Usprkos svemu tome on smatra da je kršćanstvo izgradilo fundamente društva, odredilo zakone, ujedinilo nacije i potaknulo ljude da žude za pravednošću.

Slično Prudhonu i Comte izvorište povijesnog razvitka vidi u bijeloj rasi kršćanskog zapada. U svojoj *pozitivnoj filozofiji* on vidi poredak i napredak kao dvije nedjeljive strane istog principa. Napredak se prema Comteu ne može postići ako nije usmjeren prema učvršćivanju poretka. Njihovo ujedinjavanje je temelj svakog pravog političkog poretka. Povijesno gledano katolička Crkva je zagovornik tradicije i hijerarhije, dok je protestantizam s druge strane bio kritički duh napretka, a novi poredak, prema Comteu, je „pozitivan“, nije ni katolički ni protestantski, već prirodni

zakon socijalne povijesti. Razvojem pozitivnih znanosti i otkrivanjem prirodnih zakona dolazi do napretka (Loewith, 1990:105).

3.3. Marx: materijalni uvjeti temelj su društvenog života

Marx tvrdi da su sve ljudske tvorevine, uključujući religiju, temeljno materijalističkog porijekla. U svojoj knjizi *Prilog kritici političke ekonomije* (Marx, 1969:9) on govori da za ekonomiju kao i za sve druge znanosti (osim prirodnih) vrijedi postavka: „način proizvodnje materijalnog života uvjetuje procese političkog, socijalnog i duhovnog života uopće“. On smatra da se svi društveni i državni odnosi, svi religiozni i pravni sistemi, sva teorijska shvaćanja koja se pojavljuju u povijesti mogu shvatiti samo onda kada se shvate materijalni uvjeti života u određenoj epohi. „Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest.“ (Marx, 1969:9) Na određenom stupnju razvoja materijalne, proizvodne snage društva dolaze u sukob s postojećim odnosima proizvodnje. Umjesto da su oblik razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada dolazi do socijalne revolucije. S promjenom ekonomske osnove, sporije ili brže dolazi do promjene čitave nadogradnje. Nikada neka društvena formacija ne propada prije nego što su razvijene sve moguće proizvodne snage, i nikad neki novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju prije nego što se materijalni uvjeti njihove egzistencije nisu već stvorili u krilu samog društva. „Stoga čovječanstvo postavlja sebi uvijek one zadatke koje može riješiti, jer kada bliže pogledamo, uvijek ćemo pronaći da se problem rađa samo tamo gdje materijalni uvjeti za njegovo rješenje već postoje ili se bar nalaze u procesu nastajanja“ (Marx, 1969:10). Ovu Marxovu misao možemo i danas upotrijebiti govoreći o tehnološkoj revoluciji, globalizaciji i brzini društvenih promjena. Sve te promjene rezultat su materijalnog razvoja koji omogućuje dostupnost tehnologije i mogućnost njenog korištenja u svrhu daljnjeg razvoja.

Za Marxa ekonomija je nabitniji segment društvenog razvoja. On je vjerovao u društvo suradnje oslobođeno eksploatacije koje vode sami proizvođači i smatrao da do toga može doći samo revolucionarnim sredstvima. Prvo i temeljno je zadovoljiti svoje materijalne potrebe a tek onda možemo se baviti kulturom i umjetnošću. Temelj svakog društva za Marxa je rad. Civilizacija ne bi mogla postojati bez materijalne proizvodnje (Eagelton, 2011:107). „Proizvodnja se zbiva unutar specifičnih životnih oblika i stoga je ispunjena društvenim značenjem“ (Eagelton, 2011:119).

3.4. Weber i protestantska etika kao osnova ekonomskog napretka

Weber za razliku od Marxa kao osnovu i temelj za društveni razvoj i samu ekonomiju vidi društvena i odgojna, odnosno religijska uvjerenja. Mogli bismo reći da je za Marxa rad sredstvo za postizanje cilja (život van siromaštva), a za Webera je upravo život sredstvo za rad (koji je smisao i svrha življenja). Za potonjeg je „nadogradnja“ ključna i određuje smjer kretanja ekonomskog i društvenog razvoja. Weber vidi upravo vjeru kao snažan motiv i segment koji usmjerava djelovanje pojedinca unutar društva. On govori o tome da religijska pripadnost kao posljedicu ima različite ekonomske pojave, te da su protestantska društva bila u velikoj prednosti kada se radilo o ekonomskoj borbi za opstanak (Weber, 1963, naše izdanje 1989:7). Temeljna vrijednost protestantske etike je rad. Bog poziva čovjeka da svojim radom doprinese svojoj zajednici te da koliko god stekao bude skroman i štedljiv. Rad je dobio religioznu vrijednost i postao poziv. Taj vjerski utemeljen princip dovodi do akumulacije kapitala i razvoja kapitalističkog društva. „Stjecanje se prema čovjeku postavlja kao svrha njegovog života, a ne više kao sredstvo za zadovoljenje njegovih materijalnih životnih potreba“ (Weber, 1963, naše izdanje 1989:23). Rad je za protestante dužnost svakog onog tko je sposoban raditi. Odbijanje rada ili ljenost, odnosno siromaštvo nemaju nikakvog opravdanja pred bogom. Svaki odgovorni vjernik dužan je usavršavati se i napredovati u svome radu. Takav stav utemeljio je novi *duh*, „duh modernog kapitalizma“. „Pitanje o pokretnim silama ekspanzije modernog kapitalizma nije, na prvom mjestu, pitanje o podrijetlu kapitalistički iskoristivih zaliha novca, nego, prije svega pitanje o razvitku kapitalističkog duha. Gdje oživi i mogne da se ispolji, stvarat će on sebi novčane zalihe kao sredstva svoga djelovanja, a ne obratno“ (Weber, 1963, naše izdanje 1989:39) Weber svjedoči o najznačajnijem napretku društva i ekonomije kroz povijest upravo na onim područjima gdje je protenstanzizam ostavio duboki kulturološki utisak. Upravo je protenstanzizam taj koji je dao velik doprinos racionalizaciji i racionalnoj organizaciji rada te izgradnji građanskog društva i slobodnog gospodarstva.

Iako bi u nastavku ovog rada bilo značajno istaknuti i još neke klasične autore društvenih teorija razvoja, zbog duljine rada ograničili smo se na Marxa i Webera jer oprečnost njihovih teorija najkraće može opisati i prikazati različitost mnogobrojnih teorijskih prikaza društvenog razvoja. Dok je za Marxa ekonomija osnova razvoja (baza), za Webera je osnovna nadogradnja koja uvjetuje razvoj (u ovom slučaju religija odnosno protestantska etika stvorila je uvjete za ekonomski a onda i društveni razvoj).

3.5. Parsons i teorija društvene evolucije

Parsonova *teorija društvene evolucije* smješta se unutar kompleksnog sustava njegove *opće teorije društvenog djelovanja*. U svome djelu „Društva“ iz 1966. on razvija „paradigmu evolucione promjene“. Prema Ritzeru (Ritzer, 1997:99) prva komponenta te paradigme je proces *diferencijacije*. Svako društvo je sastavljeno od mnogobrojnih podsistema koji imaju različite funkcije i s razvojem društava dolazi do njihove diferencijacije. Kako se razvija društvo, razvijaju se i društveni sistemi te postaju sve prilagodljiviji i specijaliziraniji. To dovodi Parsonsa do ideje *povećanja sposobnosti prilagodbe*. Razvitkom društva raste i njegova sposobnost suočavanja s problemima. Nadalje, Parsons govori o problemu *integracije* društva. „Kako se pojedini podsistemi razvijaju i specijaliziraju, društvo se konfrontira s novim problemima koordinacije funkcioniranja različitih jedinica.“ (Ritzer, 1997:99) Mnogo je umjeća potrebno da bi se neko društvo moglo nositi sa sve difuznijim podsistemima. U procesu evolucije cilj društva bi trebao biti razvoj sistema postignuća. (Ritzer, 1997:99) Na kraju, jedan od najbitnijih segmenata razvoja društva je i razvoj *vrijednosnog sistema*. Vrijednosni sistem se razvija postižući veći stupanj uopćenosti ali njegov razvoj rijetko može pratiti razvoj samog društva te često dovodi do otpora grupa koje su privržene sadržaju niže razine vrijednosnog sistema. (Parsons, 1966, naše izdanje 1991:37)

Neka društva mogu vrlo brzo evoluirati, dok druga zbog zaokupljenosti svojim unutarnjim konfliktima ili nekim drugim hendikepima proces evolucije mogu ne samo usporiti nego i pokvariti (Parsons, 1966, prema Ritzer 1997:100). Kada u nekom društvu dođe do razvojnog „prodora“, proces inovacije koji tada uslijedi uvijek je u skladu s paradigmom evolucijske promjene. „Takav prodor obdaruje to društvo novom razinom sposobnosti prilagodbe... mijenjajući tako njegov konkurentski položaj u odnosu na druga društva u sistemu“ (Parsons 1966, naše izdanje 1991:37).

Parsons, naglašavajući da potpuno pojednostavljuje, razlikuje tri faze evolucije: primitivnu, prijelaznu i modernu. Diferencijacija između pojedinih etapa vrši se na temelju kulturoloških dimenzija razvoja. Razvoj jezika uvjetuje tranziciju iz primitivne u prijelaznu fazu, a pomak iz prijelazne faze u modernu uvjetovan je kreiranjem zakona, odnosno „institucionaliziranih kodova normativnog poretka“. (Parsons 1966, prema Ritzer 1997:100). Za Parsonsa moderni tip društva nastao je na Zapadu. Društvo

zapadnog kršćanskog svijeta poslužilo je kao temelj za razvijanje *sistema modernih društava* (Parsons 1966, naše izdanje 1991:153).

Ovaj kratki pregled Parsonsove teorija koji nas je doveo do pojma *moderno* nastaviti ćemo definiranjem pojma *modernosti*, odnosno *modernizacije* te izložiti nekoliko suvremenih teorija društvenog razvoja.

4. SUVREMENE TEORIJE DRUŠTVENOG RAZVOJA

4.1. Modernizacija i razvoj suvremenih društava

Kako bismo definirali modernizaciju referirat ćemo se na definiciju Rade Kalanja koji kaže da bez obzira na brojnost, uglavnom konvergentnih definicija modernizacije, ona se u konceptualno–teorijskom smislu, najjednostavnije definira kao „opći proces prijelaza iz *tradicionalnog* u *moderno* društvo ili *modernost* koja, između ostalog, implicira vjerovanje u razum i racionalnu akciju, industrijsku, kapitalističku ekonomiju, priznavanje prava pojedinca, demokratsku političku organizaciju i socijalnu strukturu zasnovanu na klasnoj društvenoj podjeli“ (Kalanj, 2007:113). Pritom se, Kalanj naglašava, obično precizira da taj opći proces obuhvaća četiri međupovezane dimenzije: *političku modernizaciju* (razvoj ključnih institucija koje omogućuju sudjelovanje u donošenju odluka); *ekonomsku modernizaciju* (podjela rada, upotreba upravljačkih tehnika, usavršavanje tehnologije i povećavanje trgovačkih olakšica); *društvenu modernizaciju* (veća pismenost, urbanizacija, opadanja tradicionalnog autoriteta i rastuća socijalna i strukturalna diferencijacija); te *kulturnu modernizaciju* (proces sekularizacije) (Kalanj, 2007:113). Čaldarović dodaje da je za modernizaciju najznačajnija upravo „tehnikacija društva“ jer tehnološki razvitak nekog društva postaje preduvjet modernog društvenog razvoja. „Informacijsko društvo“ postaje centar zbivanja u kojem se odvijaju različiti društveni procesi i kreira nova realnost, a brzina, mnogostrukost i raznovrsnost komunikacijskih mreža determiniraju situaciju, odnosno, stupanj modernizacije koje je doseglo neko društvo (Čaldarović, 1990:87). Ovdje je znakovito navesti i još neka razmišljanja Ognjena Čaldarovića iznesena u tekstu pod nazivom *Suvremena sociologija i moderno društvo* (Čaldarović, 1990). Naime, pokušavajući definirati odlike suvremene sociološke misli on ističe kako je

karakteristično za sociologiju da je u gospodarstvu i industriji posebno, najmanje prisutna, a u svijetu je dokazano da su upravo u tim područjima doprinosi aplikativne i profesionalne sociologije uvijek bili i najuspješniji. Upravo suvremena sociologija i nove vrste sociologije kao što je ekonomska sociologija i sociologija inovacija, koje su nastale kao odgovor na sve veću diferencijaciju društva, mogu odigrati važnu ulogu u kreiranju i oblikovanju stabilne i napredne društvene strukture koja će počivati na znanju i inovaciji. Do razvoja suvremenog društva dolazi upravo zahvaljujući brzom razvoju znanosti i tehnologije. Pod utjecajem globalizacije nastala je masovna kultura koja je jedan od ključnih obilježja suvremenog društva. Informatizacija društva, važnost informacije, znanja, društvenih mreža su pojmovi koji se nalaze u središtu procesa modernizacije. No, kao i sve i modernizacija ima onu drugu, lošu stranu.

4.2. Posljedice modernosti i refleksivna modernizacija

Iako je modernizacija društvenih institucija osigurala produktivniji, slobodniji i sigurniji život pojedinaca nego ijedan društveni sustav u povijesti, ona ima i svoju lošu stranu. U svom radu o posljedicama modernosti Giddens govori o lošim stranama modernizacije. Naglašava da su već Marx i Weber govorili o problemima modernog doba navodeći klasnu borbu i težnju za materijalnim progresom koja će dovesti do otuđenja pojedinaca (Giddens, 1990:7). Međutim klasični teoretičari nisu bili ni blizu predviđanju mogo većeg raspona problema koje je sa sobom donijela modernizacija. Jedan od najvažnijih problema je „rizično okruženje“ koje skupno utječe na veliki broj ljudi – u nekim slučajevima i na sve ljude na kugli zemaljskoj (ekološka katastrofa ili nuklearni rat). Kako bi bilo sigurno moderno društvo mora uspostaviti balans između povjerenja u društvene institucije i prihvatljive razine rizika (Giddens 1990:36). Nadalje, nalazimo se u dobu refleksivne modernizacije koja podrazumijeva kritičko promišljanje socijalnih aktivnosti i stečenih znanja. Moderno je društvo „refleksivno“, ono je sposobno djelovati samo na sebe, što ga razlikuje od „prirodnih društava“ u kojima se preko tradicije uspostavlja izravan odnos pojedinca i sakralne sfere (Giddens, 1990:37-40). U modernom društvu se zbiva udaljavanje individualnog i sakralnog, a umjesto toga uspostavlja se sustav koji samoproizvodi, samokontrolira i samoregulira. Takav sustav je nužan za funkcioniranje društva u kojem je rizik konstantno prisutan i koje se ubrzano razvija i mijenja.

Ulrich Beck, poput Giddensa, se bavio društvom rizika i refleksivnom modernošću. Temelj Beckova rada jest tranzicija iz prve moderne u drugu, odnosno tranzicija iz jednostavne modernosti u refleksivnu. Pojam refleksivne modernosti, smatra Beck, možemo shvatiti kao modernizaciju modernizacije ili radikalizaciju moderne koja rastvara premise i temelje industrijskog društva (Beck, 1994:4). Tko god razmišlja o modernosti kao o automatiziranoj inovativnosti mora računati s time da su industrijska društva zastarjela, a što je proizašlo iz zastarjelog industrijskog društva je društvo rizika. Društvo rizika nije opcija koju netko može birati ili odbaciti, ono se rađa s automatiziranim procesom modernizacije koji ne obraća pažnju na posljedice, odnosno prijetnje koje je kreirao svojim razvojem (Beck, 1994:6). Oduvijek su se ljudi suočavali s rizicima ali današnji rizici su kvalitativno različiti. Prije su ljude ugrožavali vanjski rizici (glad, suša) koji nisu bili direktno vezani uz ljudsko djelovanje. Danas smo suočeni s proizvedenim rizicima koji su rezultat našeg znanja i tehnologija (ekološki i zdravstveni rizici, onečišćenja, nuklearni programi, globalno zatopljenje, kemijski pesticidi u poljoprivredi, GMO, itd.). Današnji rizici zahvaćaju sva društva i klase, imaju globalne posljedice. Ti novi oblici rizika predstavljaju kompleksan izazov za pojedince i kompletna društva koja su prisiljena kretati se u smjeru nepoznatog (Beck, 1995, prema Giddens, 2007:65-69).

S modernizacijom dolazi i do transformacije vremena i prostora. Vrijeme i prostor se razdvajaju, prostorna udaljenost više nije prepreka komunikaciji (Giddens, 1990:18). Više nije važno mjesto na kojem se nalazimo, odnosno naša geografska pozicija, kao ni vremenska zona ili određeno doba dana. Uz pomoć moderne tehnologije možemo piti kavu s osobom koja je udaljena tisućama kilometara. Isto tako, u svako doba dana na raspolaganju nam je mnoštvo informacija i novosti iz svih krajeva svijeta. Internetska mreža povezuje ljude i mjesta i dovodi do rekonstrukcije društvenih i poslovnih odnosa. Možemo bit prisutni bilo kad i bilo gdje, sve zahvaljujući informacijskom društvu.

4.3. Informacijsko društvo

Informacijske tehnologije koje je proizvela tehnološka revolucija sve brže mijenjaju materijalnu osnovu društva. Ekonomije cijelog svijeta postale su međusobno ovisne, uvodeći tako novi oblik odnosa između ekonomije, države i društva. „Kolaps sovjetskog etatizma i pad međunarodnoga komunističkog pokreta kao posljedica,

trenutno su narušili povijesni izazov kapitalizmu, oslobodili političku ljevicu od kobne privlačnosti marksizma-lenjinizma, okončali hladni rat, smanjili rizik općeg nuklearnog uništenja i promijenili globalnu geopolitiku u njenim temeljima“ (Castells, 2000:37). Castells nam govori o tome da su svi glavni trendovi promjene međusobno povezani te da su promatranje, analiziranje i teoretiziranje načini uz pomoć kojih ćemo izgraditi novi, drukčiji i bolji svijet. Upravo je tehnologija temelj i okosnica promjene i razvoja novog informacijskog društva (Castells, 2000:40). Informacijsko društvo, tvrdi Castells, obilježeno je nastanakom mreža i *umrežene ekonomije*. Nova ekonomija ovisi o vezama koje nam pružaju globalne komunikacije. Današnji kapitalizam nije, kao što je to Marx smatrao, utemeljen na proizvodnji materijalnih dobara, već su sredstva za proizvodnju postale telekomunikacije i kompjuteri (Castells 2000, prema Giddens 2007:679). Novu globalnu ekonomiju Castells naziva „automatom“, smatrajući da više nemamo kontrolu nad svijetom kojeg smo stvorili. Na isti način je i Weber tvrdio da će nas porast birokracije zatvoriti u „željezni kavez“. Međutim, Castells ističe da su zajednička nastojanja ključ mogućeg ponovnog nadziranja globalnog kapitalističkog tržišta. Informacijska tehnologija je prvenstveno sredstvo emancipacije i obnove neke zajednice. Kao primjer navodi Finsku koja je najrazvijenije informatičko društvo na svijetu, te je istovremeno stabilna i uspješna država blagostanja koja se prilagodila potrebama nove ekonomije⁵ (Castells 2000, prema Giddens 2007:679).

4.4. Bauman i tekuća modernost

Tekuća modernost Zygmunta Baumana važna je teorija za razumijevanje našega doba, a autor ju izlaže u istoimenoj knjizi. Knjiga govori o fluidnosti – rastakanju svega čvrstog, stabilnog i trajnog, što u naše živote unosi posvemašnju nesigurnost, fragmentaciju i dezorijentiranost. „Rastakanje svega čvrstoga“ ponajprije je značilo odbaciti „nebitne“ obaveze koje priječe racionalnu kalkulaciju učinaka; kako je to rekao Max Weber, osloboditi poslovnu poduzetnost od okova obiteljsko-kućanskih dužnosti i gustog tkanja etičkih obaveza; ili, kako bi rekao Thomas Carlyle, ostaviti samo „gotovinsku poveznicu“ mnogih spona koje su temelj ljudske uzajamnosti...“ (Bauman, 2011:11). S rastakanjem svega čvrstoga došlo je do postupnog odvajanja ekonomije od

⁵ Znakovito je da Castells navodi Finsku kao primjer informatički i gospodarski razvijene zemlje. Isti taj primjer ćemo koristiti kada budemo govorili o utjecaju BI tehnologija.

političke, etičke i kulturne sfere s kojom je bila tradicionalno isprepletena. Nastaje novi poredak definiran u ekonomskim kategorijama (Bauman, 2011:12).

Zahvaljujući novoj fleksibilnosti i ekspanzivnosti, moderno vrijeme postalo je oružije za osvajanje prostora. Uvijek je postojala borba između vremena i prostora. Međutim, razvojem tehnologije brzina kretanja i dostupnost sredstava za bržu pokretljivost, odnosno dostupnost modernih tehnologija, postala je glavni instrument moći i dominacije. Moderna piramida moći sagrađena je od brzine, dostupnosti i posljedične slobode kretanja (Bauman, 2011:16). Manje, lakše, prenosivije – to je ono što danas označava poboljšanje i “napredak”. Više nije važna veličina, čvrstoća i snaga stvari, važan je faktor moći. “...danas profit donosi nepojmljiva brzina puštanja u opticaj, recikliranja, starenja, bacanja i zamjenjivanja – a ne izdržljivost i trajna pouzdanost proizvoda” (Bauman, 2011:20).

S naglim procvatom konzumerističkih mogućnosti i velikog izbora životnih stilova identitet pojedinca više ne ovisi o položaju u proizvodnom sustavu, nego o izabranoj strategiji konzumiranja: „... postmoderno društvo mobilizira svoje pripadnike prvenstveno u njihovom svojstvu potrošača, a ne proizvođača“ (Bauman, 2011:77). Globalizirani svijet i njegove labave granice dovode do sve veće protočnosti ljudi, roba i kapitala. Identifikacija s određenim prostorom postaje nemogućom, a cijeli planet prazan teritorij podložan korištenju u skladu s trenutačnim hirovima tržišta. U takvoj situaciji, očigledno je da kapital više nije vezan uz teritorij (Bauman, 2011:118). Rad se nekoć shvaćao kao sredstvo napretka, dok u stanju tekuće modernosti ljudsko djelovanje više sliči na kretanje labirintom bez izlaza, smatra Bauman. Dakako, rad pritom ne treba shvatiti samo kao proizvodnju materijalnog bogatstva i društvene veze su proizvod koji jednako tako zahtjeva trud, vrijeme i angažman. No, one se više ne shvaćaju kao ono na čemu treba raditi, nego kao ono što se konzumira. To je već tema druge Baumanove knjige *Tekuća ljubav* koju ovdje nećemo dodatno obrađivati.

5. EKONOMSKA SOCIOLOGIJA

Iskustvo dubokih društvenih promjena, napretka znanosti, usavršavanja tehnologije, ubrzanoga ekonomskog rasta i političkih revolucija kojima se formira moderno društvo, bitno je povezano s nastankom modernih društvenih znanosti, a jedna od njih je i ekonomska sociologija. Izlažući nekoliko teorijskih pogleda koji pripadaju području ekonomske sociologije pokušat ćemo ukazat na važnost ekonomije u ukupnom razvoju društva kao i na društvene čimbenike koji usmjeravaju ekonomski razvoj.

Ekonomska sociologija, prema Swedbergu, može se ukratko definirati kao primjena sociološke tradicije u pokušaju objašnjenja ekonomskih pojava. Swedberg u svojoj knjizi *Načela ekonomske sociologije* navodi da ekonomska sociologija uglavnom ima iste interese i ciljeve kao i ekonomska znanost. No jedna važna činjenica razlikuje ju od konvencionalne ekonomske znanosti: izravan i snažan fokus na ulogu koju društveni odnosi i društvene institucije igraju u ekonomiji. Prema Schumpeteru „ekonomska analiza bavi se pitanjem kako se ljudi ponašaju u bilo kojem vremenu i do kojih ekonomskih posljedica dovode ponašajući se; ekonomska sociologija bavi se pitanjem zašto se oni ponašaju onako kako se ponašaju. Ako ljudsko ponašanje definiramo dovoljno široko da uključuje ne samo akcije, motive i sklonosti već i društvene institucije koje su važne za ekonomsko ponašanje kao što su država, nasljeđivanje vlasništva, ugovor, itd., ta nam izreka stvarno kaže sve što nam treba“ (Medić, 2000, prema Schumpeter, 1975:17-18).

Živjeti u društvu znači biti u konstantnoj interakciji s ljudima i biti dijelom društvenih institucija – to ima dubok utjecaj na sve vrste ekonomskih akcija. Obrasci društvenih interakcija i institucije koje ljudi kreiraju i koriste kako bi zaradili za život i ostvarili profit čine glavni predmet ekonomske sociologije. Kao i u teoriji igara, ne postoji izdvojeni *homo economicus*- postoje samo ljudi koji kroz interakciju ostvaruju svoje interese (Swedberg, 2006). Prema Swedbergu upravo je Weber utemeljitelj i prvi teoretičar ekonomske sociologije. Prema Weberu interesi su ti koji pokreću ljudsku akciju, no način na koji akteri vide svijet (pa tako i svoje interese) odlučit će o smjeru akcije djelovanja: „Nad ljudskim ponašanjem ne vladaju ideje, nego materijalni i idejni interesi. Ipak, vrlo često „slike o svijetu“, stvorene idejama, odlučuju poput skretničara, kolosjeke po kojima dinamika interesa pokreće akcije“ (Weber, 1915, prema Swedberg, 2006:3). Interesi mogu biti materijalni i idejni (religijski, politički, itd.), ali svi su društveni, pripadaju društvu, a pojedinac kada želi ostvariti svoje interese mora voditi

računa o drugima. To što ljudi idu na posao svaki dan i to što pokreće svako privatno poduzeće prvenstveno je ekonomski interes. „Ekonomski su interesi u konačnici ukorijenjeni u potrebama ljudskoga organizma i u njegovoj ovisnosti o okolišu“ (Swedberg, 2006:4).

Upravo Alexis de Tocqueville u svome djelu *Demokracija u Americi*, pokazuje kako način na koji neko društvo gleda na svijet odlučuje o njegovom razvoju. On govori o tome da Amerikanci imaju ispravno shvaćen princip interesa (kao vrijednosti kojoj treba težiti) te drukčiji odnos prema riziku nego Europljani. Puno su tolerantniji prema ekonomskim neuspjesima i stečajevima, hrabriji su i preuzimaju na sebe više rizika nego građani Europe. Swedberg smatra da se ta Tocquevillova konstatacija uvelike slaže s teorijama Becka i Giddensa koji naglašavaju ulogu rizika u današnjoj sociologiji. Nadalje, Tocqueville je vjerovao da su organizacije, na koje je nailazio posvuda u Americi te koje imaju važnu ulogu usmjeravanju demokratskih društava prema napretku. Kroz organizacije Amerikanci stječu korisna znanja (socijalni kapital) i mogu ih primjeniti kada žele pokrenuti vlastitu ekonomsku organizaciju (Swedberg, 2006:7). U aristokratskom društvu rad nije bio osobito na cijeni, dok je u demokraciji to potpuno drugačije. U SAD-u je svako zanimanje časno jer je svatko bio prisiljen raditi i zarađivati plaću, bilo je jako malo nasljeđenog bogatstva. S druge strane, na jugu SAD-a gdje vlada ropstvo sve do 1865. godine rad se drugačije percipira, štoviše prezire se i to je ostavilo velike posljedice na ekonomiju i razvoj (Swedberg, 2006:224).

I Weber navodi da je za analizu ekonomije potrebno uzeti u obzir puno širi utjecaj različitih pojava koje utječu na ekonomiju (Swedberg, 2006:13):

- Ekonomske pojave (ekonomske norme i institucije stvorene u ekonomske svrhe: npr. korporacije, banke, burze)
- Ekonomski relevantne pojave (neekonomske pojave koje utječu na ekonomiju: npr. asketski protestantizam)
- Ekonomski uvjetovane pojave (u određenoj mjeri utječu na ekonomske pojave: npr. tip religije koji neka zajednica prihvaća djelomično ovisi o vrsti posla koji članovi te zajednice obavljaju)

Weber smatra da ekonomija može objasniti samo ekonomske pojave, dok ekonomska povijest i ekonomska sociologija mogu objasniti ekonomski relevantne pojave i ekonomski uvjetovane pojave. Jedan od autora koji se nadovezuje na Weberove

ideje je Robert Merton. On ističe da društveni znanstvenici trebaju proučavati ne samo vrijednosti društva („kulturene ciljeve“) nego i norme koje reguliraju legitiman dolazak do sredstava za ostvarenje ciljeva („regulacijske norme“). Društveni akteri se prilagođavaju zahtjevima društva na različite načine. Merton razlikuje pet modaliteta prilagodbe na pritisak za ostvarenje novčanog uspjeha (Merton, 1968, prema Swedberg, 2006:236):

- Konformizam – ljudi koji poštuju kulturološke vrijednosti društva i u skladu s njima ostvaruju svoje ciljeve, prihvaćajući i legitimna zakonska sredstva (društvene norme).
- Inovacija – oni koji žele doći do vrha društvene ljestvice, prihvaćaju vrijednosti društva ali ne i norme. Ekonomske ambicije dovode ih do kriminalnih radnji.
- Ritualizam – obično ljudi srednje klase kojima se teško pomiriti s činjenicom da im visok društveni položaj i uspijeh izmiču iz ruku. Posljedica toga je da se distanciraju od društvenih vrijednosti ali ostaju uz norme tj. institucionalna sredstva (npr. činovnik).
- Povlačenje – kada se ljudi, zbog društvenog pritiska, jednostavno povlače iz društva. Ne prihvaćaju ni vrijednosne ciljeve ni institucionalna sredstva (npr. skitnica).
- Pobuna – ljudi koji smatraju da društvene vrijednosti treba promijeniti, ako je potrebno uz primjenu nasilja (npr. revolucionari).

Kao i Merton i Bourdieu ističe kulturne vrijednosti koje utječu na djeovanje pojedinca u društvu. On u svome djelu *Le Champ Economique*⁶ govori o *habitusu* ili sklonosti kao trajnoj naklonosti aktera da pristupi stvarnosti na određeni način. Bourdieu polazi od ideje da je ekonomski život pod velikim utjecajem susreta između aktera s posebnim dispozicijama (*habitusima*) u nekom ekonomskom polju, te da je tržište pod jakim utjecajem tih polja. Ekonomsko polje može biti neka industrija, neka zemlja, sav svijet itd. U ekonomskim poljima vodi se borba moći između tvrtki koje se održavaju pomoću kapitala (intelektualnog, financijskog, tehnološkog, društvenog...). Važnu ulogu u toj borbi igraju i subjekti izvan polja (npr. država)⁷ (Bourdieu, 1997:42).

⁶ Ekonomsko polje

⁷ Bourdieu oslikava predkapitalistički *habitus* Alžiraca kao kvalitativno različit od kapitalističkog *habitusa*. U Alžiru toga doba osnovna ekonomska jedinica je rodbinska skupina, imovina se posjedovala kolektivno, norma je bila stopiti se s grupom i ne isticati se. Kada je dobra žetva, seljak u Alžiru će zgrnuti viškove za buduću potrošnju, umjesto da investira. Zbog navedenih primjera bilo je jako teško

Drugi važan Bourdieuov pojam koji analizira u svom radu *The Forms of Capital*⁸ je *kulturni kapital*. To je kulturno nasljeđe koje osobe akumuliraju tijekom života, a koje se obično krivo shvaća kao „sposobnost“ ili „talenat“. Kulturni kapital je posljedica kulturne sposobnosti koju neka osoba stekne u roditeljskom i društvenom okruženju tijekom odrastanja. Bourdieu ističe da nije moguće zamjeniti godine koje su potrebne za razvoj jedne kultivirane ličnosti (Bourdieu 1986, prema Swedberg 2006:243).

6. DRUŠTVENI RAZVOJ U HRVATSKOJ

Hrvatska je tipični primjer zemlje zakašnjele industrijalizacije i modernizacije. Županov smatra da se u Hrvatskoj razvijao tzv. periferni kapitalizam. Obilježja takvog kapitalizma su trgovina i lihvarstvo umjesto razvoja industrijskih kapaciteta. Jugoslavija je bila zemlja u kojoj je bio veći broj državnih činovnika nego industrijskih radnika, a jugoslavenska privreda je više trošila nego što je uspjela proizvesti (Županov, 2002:112). „Socijalistička industrijalizacija shvaćala se kao razvoj industrijalizma i urbanizma minus individualizam, privatno vlasništvo i konkurencija na tržištu, modernizacija zasnovana na socialističkom kolektivizmu i državnom („društvenom“) vlasništvu“ (Čolić-Peisker, 2000, prema Županov, 2002:113). Tu mješavinu tradicionalnih i modernih elemenata Županov naziva „polumodernost“.

U kontekstu novonastale nacionalne države, uspostavljene raspadom jugoslavenske federacije, rata, razaranja, nacionalne euforije i otvorenog nacionalizma nastaje tzv. „politički kapitalizam“. Dolazi do deindustrijalizacije i tajkunske privatizacije. Novopečeni privatni vlasnici domogli su se velike imovine za male novce, njima tvrtka nije sredstvo za stvaranje profita kroz poslovanje na tržištu, već sredstvo dolaska do novca prodajom imovine ili „isisavanjem ekonomske supstancije na različite načine“⁹ (Županov, 2002:118). Veliki udar na Hrvatsku ekonomiju prouzročen je i embargom na oružije kada je država morala kupovati oružije na „crnom tržištu“. Na taj način ilegalni trgovci i kriminalci ostvarili su značajan politički utjecaj što je dovelo do

predkapitalistički *habitus* Alžiraca prilagoditi novim pravilima kapitalizma (Bourdieu 1979, prema Swedberg 2006:242).

⁸ Oblici kapitala

⁹ Županov navodi „model prazne ljuštore“: tvrtka formalno egzistira kao subjekt, ali je ekonomski degradirana u praznu ljušturu (proizvodnja se gasi ili svede na minimum, ništa se ne prodaje, ne isplaćuju se plaće, ne uplaćuju se porezi i doprinosi, dugovi postaju sve veći). U procesu tajkunske privatizacije firme su se potpuno unaštavale i ponovno vraćale u državno vlasništvo.

kriminalizacije politike i ekonomije. Pojam strukturalno paralelan s procesom dezindustrializacije je descijentizacija. Tim terminom Županov označava marginalizaciju znanosti i znanstvenika: „... dok su u prvim vremenima industrijske revolucije na Zapadu tehnologiju razvijali samouki izumitelji praktičari, u 20. st. tu ulogu sve više preuzimaju znanstvenici, ali ne više kao pojedinci već kao kolektiviteti. Stvara se „industrija znanja“. Inventivnost se institucionalizira, pa znanost postaje ne samo najvažniji ekonomski resurs već i jedna od središnjih društvenih institucija“ (Županov, 2002:123). Međutim takva percepcija znanosti nije zaživjela na prostoru Hrvatske. Znanost i cjelokupna industrija znanja, za Hrvatsku je i dalje samo jedan oblik potrošnje, te kada nastupi recesija nalazi se prva na udaru restrikcija. Znanstvenike u Hrvatskoj se vrlo rijetko traži da izrade znanstvenu podlogu za donošenje važnih političkih odluka (Županov, 2002:124). Županov zaključuje da bez modernizacije i napretka ulazak Hrvatske u Europsku Uniju nema smisla. Da bi postali konkurentni potrebno je ubrzano, racionalno iskorištavanje novih šansi, kvalitetna upravljačka elita i smišljeni potezi u gospodarstvu.

Upravo ekonomski interesi kao pokretači ekonomskog djelovanja doveli su do tajkunske privatizacije Hrvatske privrede. Prema Weberu način na koji akteri vide svijet odlučit će o smijeru akcije djelovanja. Tajkuni poslijeratne Hrvatske nisu osjećali moralnu dužnost prema društvu već je pohlepna privatizacija i izvlačenje novca u privatne svrhe shvaćeno kao potpuno normalan čin u to vrijeme tranzicije iz socijalizma u kapitalizam. Tadašnja „slika svijeta“ stvorena na temelju ideje da je sasvim „normalno“ iskoristiti državnu imovinu za vlastito bogaćenje izazvala je unutar društva val negativnih reakcija, zgražanja te nepovjerenje u novonastajući kapitalistički društveni poredak. Upravo taj *pogled na svijet*, kojeg Tocqueville navodi kao ključan segment razvoja, i kojeg su građani Hrvatske razvili pod utjecajem društvenih i ekonomskih okolnosti dovodi do stagnacije i sporog napretka. Vjera u institucije, preuzimanje rizika, moralne vrijednosti i vrijednost rada potpuno su diskreditirane u poslijeratnoj Hrvatskoj. Taj poljuljani sustav društvenih vrijednosti dovodi do sve većeg broja osoba koje pokušavaju dostići visoki društveni položaj uz pomoć kriminalnih radnji (Mertonova *inovacija*). Isto kao što i veliki broj ljudi, zbog razočarenja u postojeći poredak i ne mogućnosti snalaženja unutar novih društvenih vrijednosti, se *povlači*, upada u siromaštvo i postaje dijelom društvene margine bez dostatnih ekonomskih sredstava za dostojanstven život. Na taj način dolazi do polarizacije društva i nestajanja srednjeg društvenog sloja. Taj društveni *habitus* hrvatskih građana

uvjetovao je oblikovanje ekonomskog života. Nedostatak financijskog, tehnološkog i društvenog kapitala uzrok je nedovoljne razvijenosti i konkurentnosti hrvatskog gospodarstva. Zbog toga je veće ulaganje u znanost i razvoj društva znanja nužan segment razvoja cjelokupnog društva. *Kulturni kapital* koji želimo prenjeti na slijedeće generacije morao bi biti na puno većoj razini ako želimo ići u korak s hiperkomercijaliziranim, suvremenim društvom današnjice. Želimo li Hrvatsku u društvu znanja potrebna nam je kvalitetna inovacijska politika.

7. INOVACIJA I ZNANJE KAO POKRETAČI RAZVOJA

7.1. Inovacijska politika

Inovacijski sustav prvenstveno funkcionira kao ideološki diskurs, ali i kao praktični mehanizam kojemu je cilj akumulacija razvojno-istraživačkih i znanstvenih resursa, kako iz javnog, tako i iz privatnog sektora, za razvoj gospodarstva putem inovacija kao kapitaliziranog znanja. Inovacijska politika nije odgovor na sva razvojna pitanja, ali otvara nove horizonte izvan standardnih okvira mišljenja. Inovacijska politika znači poticanje inovacija i pronalaženja mehanizama koji će pomoći u razvijanju složenijih oblika proizvodnje, omogućiti bolja znanja i veće profite (Švarc, 2009:7). Hrvatska ima sve veću potrebu za znanjem i razvojem gospodarstva a znanost i tehnologija su u sve marginalnijem položaju. „Niska razina uključenosti znanstvenih istraživanja u gospodarski razvoj prije se može pripisati poduzetničkim i posebice političkim strukturama koje rijetko razumiju međuovisnost znanosti, tehnološke sposobnosti poduzeća, inovacija i gospodarskog rasta...” (Švarc, 2009:12). Upravljanje znanjem podrazumijeva bavljenje problemima koje poslovni subjekti imaju prilikom stjecanja kompetitivnih prednosti u tržišnim utakmicama kao i upravljanje znanjima kojima se generiraju društvena ponašanja. Upravljanje društvenim procesima znanja znači razvijati kulturu društva i društvenih grupa, imati viziju, prioritete i strategiju kulture te na njima temeljiti produkciju znanja u društvu. Tvrdnja koja kaže da je znanje moć je istinita jer stvaranje i integriranje znanja nije ništa drugo nego moć izgradnje vlastite kulture (Afrić, Lazić, Zorica, 2004:60). Za gospodarski i tehnološki razvoj potrebna je osmišljena politika i organizirano društveno djelovanje, odnosno pokretanje nacije i njene socijalne sposobnosti te organiziranje institucija tako da u svakom

segmentu potiču nastanak novih tehnologija i inovacija. Velika je uloga i društvenog kapitala, društvenih normi, običaja, vrijednosti, kolektivne svijesti koji kreiraju sposobnost promjene društva i prilagodbu gospodarstvu znanja (Švarc, 2009:16).

Inovacija tj. primijenjeno i komercijalizirano znanje je element koji povezuje znanje i gospodarski rast. Uzlet inovacijske politike u Europi se dogodio krajem 20. stoljeća, kada je došlo do spoznaje da su znanstvena i istraživačka postignuća na vrhuncu ali se njihov rast ne očituje na društvenom prosperitetu. Integracija znanosti i poduzetništva postala je nova pokretačka snaga napretka. Inovacijske politika ujedinila je dotad neovisne politike, znanstvenu, tehnološku i industrijsku, u jedinstvenu politiku gospodarskog razvoja (Švarc, 2009:23). Ona se podjednako bavi proizvodnjom znanja, njegovom primjenom i tržišnom eksploatacijom. „Stoga nastoji povezati upravljanje nacionalnim razvojno-istraživačkim resursima s upravljanjem ostalim djelovima jednog društveno-ekonomskog sustava, kao što je industrija, financije, tržište i sl....“ (Švarc, 2009:27).

Za tehnološki razvoj neupitno je potrebna vlastita „baza znanja“ stvorena znanstvenim istraživanjima i obrazovanjem stručnjaka. Poduzeća moraju posjedovati određenu razinu inovativne sposobnosti kako bi primjenila takva znanja. No biti tehnološki sposoban¹⁰ ne znači samo znati kreirati inovaciju to znači biti sposoban preuzeti i prilagoditi inovacije i znanja drugih, razvijenijih zemalja (Švarc, 2009:130). „Usmjerenost na informacije, veća konkurentnost, veća mobilnost ljudskog potencijala na nacionalnoj i međunarodnoj razini, napredak u komunikacijskim tehnologijama, internacionalizacija i globalizacija istraživanja i razvoja, uklanjanje nacionalnih barijera i "potkopavanje" (slabljenje) nacionalnog suvereniteta, sve je to unaprijedilo pokretljivost i povećanu povezanost informacija“ (Dabić, 2007:31). Mijenjaju se granice, multinacionalne kompanije prerastaju nacionalne države, postaju značajnije od nacionalnih ekonomija i upravo njihova tehnološka dostignuća koja se odnose na tržište i ekonomiju su najznačajnija. Dinamika odnosa na globalnom tržištu traži primjenu novih načina međunarodne suradnje i međusobne razmjene znanja: formalna (inovacijska suradnja) i neformalna (razmjena informacija), pri čemu je najvažnije stvaranje znanja u cilju proizvodnje novih proizvoda i usluga (Dabić, 2007:31). Upravo

¹⁰ *Tehnološka sposobnost* označava resurse, vještine, znanja, iskustva te institucionalne strukture i njihove veze potrebne za upravljanje tehnološkom promjenom. Ona uključuje sposobnost inoviranja kao i sposobnost difuzije, odnosno prijenosa, adaptacije i modifikacije inovacija (Bell i Pavitt, 1993, prema Švarc 2009:131).

će međunarodna suradnja i tehnološka sposobnost biti važni segmenti konkurentnosti i pozicioniranja Hrvatske na tržištu Europske Unije. Organizacija znanja i vještina preduvjet je za uspjeh.

Česta financijska previranja i recesije potencirane nelikvidnošću na nacionalnoj i svjetskoj razini, trebaju potaknuti svijest i želju kako državnih vlasti tako i privatnika da se iz postojeće krize izvuku lekcije kako bi se nešto slično moglo izbjeći u budućnosti. Upravo inovacije i težnja poslovnoj izvrsnosti mogu imati veliku ulogu u ekonomskom oporavku i unaprjeđenju poslovanja i razvoja. Lazibat i Samardžija navode da bi pojedinačna aktivnost u poslovnoj i privatnoj domeni, na dnevnoj bazi, s ciljem izbjegavanja nepotrebnih troškova dovela do ostvarivanja pozitivnih razvojnih rezultata. Najvažnija pretpostavka napretka je kontinuitet i dosljednost u provedbi aktivnosti (Lazibat, Samardžija, 2010:128).

Hrvatska nema kontinuitet napretka a izostala je i planirana revitalizacija industrijskog sektora istraživanja jer nema novih istraživačkih instituta, jedinica i središta kojima bi se obnovila devastirana industrijska istraživanja iz doba tranzicije. Dominira industrija niske tehnološke razine (tekstil, drvo, brodogradnja), izvozna moć je slaba, a broj inovativnih poduzeća nedostatan u odnosu na zemlje Europe (Švarc, 2009:122). Razvoj tehnologija ima ključnu ulogu u razvoju, jer bez tehnološkog razvoja nema ni inovacije. Kako bi se sustigle tehnološki razvijene zemlje potrebno je proći Fagerberg navodi tri osnovna procesa (prema Švarc 2009:128):

1. Osposobljavanje nacionalnog gospodarstva za upotrebu generički visokih tehnologija;
2. Modificiranje i prilagodba stranih tehnologija potrebama vlastitog razvoja;
3. Proizvodnja specifičnih proizvoda uz pomoć visokih tehnologija kako bi se osigurale vlastite tržišne niše na svjetskom tržištu (jedan poznat primjer je *Nokia* iz Finske).

Ulaganje u baze znanja, javni sektor istraživanja i sveučilišnu znanost važan je dio tehnološke akumulacije i gospodarskog restrukturiranja. Mnogobrojne zemlje su to već shvatile. Nekada nerazvijene, Izrael i Finska su danas tehnološki napredne zemlje te su među vodećim zemljama po ulaganju u znanstveno istraživanje (Fagerber, 2006, prema Švarc, 2009:130). Jedan od alata koji je primjer uspješne inovacijske politike i čije je uvođenje uvelike doprinjelo gospodarskom i društvenom razvoju Finske i Izraela

kao i mnogobrojnih drugih zemalja je *Business Intelligence* (BI). Suvremeni uvjeti u kojima se odvija poslovanje iziskuju ulaganje značajnih napora u povećanje učinkovitosti procesa koji imaju utjecaja na poslovanje i profit. Danas menadžeri traže jednostavna rješenja koja im omogućuju pristup informacijama i pomažu u donošenju važnih poslovnih odluka (Panian, 2007:44). Upravo nam BI nudi odgovarajuće metode i sredstva koja omogućuju povećanu osjetljivost i brže reagiranje na poslovne događaje, uklanjajući probleme pri donošenju odluka.

7.2. Business intelligence

Politika, znanost, gospodarstvo i tehnologija ključni su faktori promjene, kako nekada tako i danas. Živimo u svijetu informacija. Posjedovanje informacije daje prednost u odnosu na druge, omogućuje donošenje kvalitetne odluke i lakše snalaženje u nesigurnom svijetu današnjice (Bilandžić, 2008:47). Do krivih (i poslovnih i političkih) odluka vrlo često dolazi zbog nedostatka važnih informacija koje su bile dostupne ali se nisu znale iskoristiti. Upravo odluke donesene na temelju znanja i iskustva ključ su razvojne politike (Dedijer, 1987:10). Znanje je svijest o nečemu ili nekome, rezultat je različitih procesa, a svaki proces obuhvaćen pojmom znanja na sebi svojstven način upućuje na aktivnu prirodu znanja. Aktivna priroda znanja determinira znanje kao aktivnost, kao činjenje, neraskidivo povezano s onim koji saznaje (Afrić; Lazić; Zorica, 2004:34). Sama informacija ne znači ništa ako ne postoji osoba koja će ju interpretirati i pretvoriti u znanje.

Ljudski faktor je taj koji na temelju gotovih *intelligence*¹¹ rezultata (analiza koje izrađuju ljudi ili informatički softver) djeluje, donosi odluke, što je i krajnji cilj *intelligencea* (Bilandžić, 2008: 32). Međutim, kao što Dedijer navodi, najvažniji problem zemalja u razvoju nije prikupljanje informacija već interpretacija i pretvaranje informacija u znanje. Kao prepreku razvoju *intelligence* sustava Dedijer vidi društveno

¹¹ Pojam *business intelligencea* invenција je Howarda Dresnera iz 1989. godine. Dresner je u to vrijeme osnovao analitički (BI) odjel u jednoj američkoj konzultantskoj tvrtki, a u uz Stevana Dedijera, smatra ga se idejnim začetnikom poslovno-obavještajnog djelovanja, odnosno *business intelligencea*, no potrebno je istaknuti kako je Dedijer koristio pojam *social intelligencea* (Dedijer, 2000: 83). Prema Dedijerovom tumačenju *intelligence* je sposobnost društvene organizacije da pribavi nove informacije i znanje, izradi analize, prilagodi se svojoj okolini, razvije strategije te djeluje racionalno na temelju pribavljenih informacija (Bilandžić, 2008:32). U Hrvatskim radovima pojam *business intelligence* se prevodi kao „poslovna inteligencija“.

ne odobravanje *intelligencia*¹², mali broj visoko obrazovanih te jezičnu barjeru koja onemogućava korištenje novih tehnoloških procesa. Kako bi se *intelligence* kvalitetno razvio njegova primjena mora početi u samom političkom vrhu. Političari zemalja u razvoju imaju kratke mandate i prvenstveno vode brigu oko svoje političke karijere, što dovodi do toga da o dugoročnim razvojnim planovima uopće ne razmišljaju. Osnivanje *intelligencea* na razini države dovelo bi do okrivljanja mnogobrojnih tajni, stoga je potrebna politička nomenklatura koja se s time može nositi. Za razvoj *intelligencia* potrebna je suradnja društva, znanosti i tehnologije. Dedijer naglašava da bi se zemlje u razvoju (kao što je i Hrvatska) trebale povezati s tehnološki razvijenijim zemljama i na taj način ubrzati razvoj i doprinijeti svojoj industriji znanja. Isto tako bi i vlade trebale inzistirati na kreiranju programa potpore privatnim kompanijama koji će doprinijeti i ubrzati tehnološki napredak (Dedijer, 1987: 115-121).

Kako bi se donijela prava odluka potrebno je uvažiti ukupnost svih društvenih kretanja i znati selektirati važne od nevažnih informacija. Upravo zbog toga razvijen je *business intelligence*. Danas se *intelligence* sve više usmjerava na područje gospodarstva koje je obilježeno otvorenim tržišnim natjecanjem i gdje je kvalitetna i točna informacija u pravo vrijeme ključan segment održavanja koraka s konkurencijom. Obavještajna djelatnost stoga je sve manje „javna“ a sve više „privatna“ (Bilandžić, 2008:45). S makroekonomskog stajališta možemo govoriti o složenom sustavu unaprijed prikupljenih podataka o makroekonomskim kretanjima u određenoj geopolitičkoj sredini te njihovo pohranjivanje i obrada u cilju predviđanja trendova i procesa u makroekonomskim sustavima. S mikrostajališta radi se o otkrivanju prikrivenih znanja koja se nalaze unutar poslovnih informacija koje neka firma prikuplja rutinski, na dnevnoj razini (Panian, Klepac, 2003:21). Ne postoji dogovorena definicija *business intelligencea* pa ga autori različito interpretiraju. Liautaud govori o tome da je upravo *intelligence* to što podiže prikupljene informacije u nekoj organizaciji na višu razinu: „*Intelligence* proizlazi iz razumijevanja informacija, ranije poduzetih akcija i postojećih mogućnosti odnosno otvorenih opcija. Jednom utemeljen *intelligence* se sam širi organizacijom. Kritična masa pojedinaca koji imaju dobar uvidi dijele slične stavove o poslovnim procesima postaje u takvim uvjetima vrlo moćna snaga“ (Liautaud,

¹² *Business intelligence* se zbog nerazumijevanja često pogrešno poistovjećuje s poslovnom špijunažom. Bitno je naglasiti da je to legalna poslovna aktivnost usmjerena na prikupljanje i analizu javnih i svima dostupnih podataka, dok je špijunaža nelegalna djelatnost usmjerena na tajne podatke (Bilandžić, 2008:13).

2001:6). Murfitt u svome radu *Using Business Intelligence* govori da upravljanje poslovnim informacijama znači dostavljanje pravih informacija u pravom formatu u prave ruke u pravom trenutku. Svaki sektor firme dobiva informacije 'skrojene' prema njegovim potrebama- financijski sektor financijske, voditelj ljudskih resursa podatke o ljudskim potencijalima, direktor prodaje podatke o prodaji, itd. (prema Panian, Klepac, 2003:23). Pokušavajući uključiti sve bitne aspekte Bilandžić je sintetizirao definiciju *business intelligencea* na slijedeći način: „To je poslovno-obavještajna/izvještajna aktivnost u poslovnom svijetu koju planiraju, organiziraju i provode poslovni subjekti, pri čemu je riječ o procesu legalnog prikupljanja javnih i svima dostupnih podataka etičkim sredstvima, pretvaranju podataka u gotove poslovno-obavještajne analize („znanje“) radi pružanja potpore čelništvu poslovnog subjekta pri donošenju i realizaciji što kvalitetnijih poslovnih odluka za očuvanje pozicije u poslovnom okruženju, izbjegavanje bilo kakvih prijetnji i u konačnici za ukupan kvalitativni napredak“ (Bilandžić, 2008:72). Da bi tvrtka preživjela na današnjem turbulentnom tržištu potrebno je doći do informacije koja omogućuje poduzimanje odgovarajuće akcije. Ta činjenica vrijedi za sve industrije i sve grane gospodarstva (Panian, Klepac, 2003:27).

U današnje vrijeme svijet je u poziciji konstantne interakcije, zemlje sve više ovise jedna o drugoj ne bitno radi li se o trgovini, valuti, ulaganjima, komunikacijama ili energiji. U to više nisu uključeni samo ekonomski divovi kao što su Japan ili Njemačka već i male zemlje. Uključenost u globalne procese postaje pitanje nacionalne sigurnosti (Dedijer, 1987:37). Kako bi funkcioniralo izazov modernog tehnološki razvijenog društva je proizvodnja i protok detaljnih i točnih informacija o svim aspektima društva. Što je društvo kompleksnije to ima veće obavještajne (*intelligence*) potrebe. Na taj način svaki sektor društva postaje dostupan i transparentan. Ona znanja koja su zemlje koristile nekad u vrijeme ratova i sukoba kako bi stekle prednost i bile što sigurnije danas koriste kako bi bile konkurentne na svjetskom tržištu i kako bi se društveno razvijale (Dedijer, 1987:38). Kompanijama više nije kapital primarni čimbenik poslovnog uspjeha, već su za kontinuirano postizanje dobrih rezultata sve važnije informacije te visokokvalificirani i motivirani suradnici koji će znati selektirati važne od nevažnih informacija. Jedino obrazovani zaposlenici mogu rješavati probleme unutarnjeg i vanjskog usklađivanja i tražiti metode i tehnike rješavanja problema i prevladavanja kriza (Rupčić, 2002:910). Stvaranje „organizacije koja misli“ zapravo je stvaranje inteligentne kompanije. Takva kompanija će brže od konkurenata donositi

mudrije odluke te tako biti u prednosti na tržištu. Upravo *business intelligence* (BI) omogućuje stvaranje takve organizirane i napredne kompanije.

Najvažnija osobina BI-a je njegov ciklički karakter kojega ukupno čini pet faza: planiranje i upravljanje, prikupljanje podataka, obrada i analiza podataka, distribucija podataka te naposljetku povratna informacija o rezultatu prethodnih faza (McGonagle, 2007: 71). Najvažnije faze su prikupljanje i obrada i analiza podataka. Bilandžić navodi tri najznačajnije kategorije podataka koje je potrebno prikupljati: podatke o okruženju (politička i gospodarska situacija, razina sigurnosti, pravna regulacija itd.), podatke koji se odnose na tržište (kretanja na domaćem, regionalnom i globalnom tržištu, kako i gdje plasirati proizvode i usluge, kako zadržati stare i pridobiti nove potrošače itd.) i podatke koji se odnose na konkurenciju (poslovna strategija konkurenata, koji su njihovi novi proizvodi i usluge, koje su cijene tih proizvoda, kadrovska struktura itd.). Kada govorimo o analizi potrebno je naglasiti da je poslovna i kompetitivna analiza ključna komponenta operativnog, taktičkog i strateškog odlučivanja te posljedično tome ostvarivanja konkurentске prednosti. Ako je dobro odrađena analiza i njen proizvod pomoći će organizaciji da što više smanji rizike a poveća mogućnosti koje postoje u njenom okruženju. Zbog toga tvrtke koje ne posjeduju analitičke sposobnosti vjerovatno će propustiti profitabilne prilike i biti podložne napadima konkurenata (Kopal; Korkut, 2011:27).

Potrebno je navesti nekoliko najvažnijih analitičkih alata i tehnika: skladištenje podataka (*data warehousing*)¹³, kvaliteta podataka (*data quality*)¹⁴, rudarenje podataka (*data mining*)¹⁵, analiza konkurenata, industrijska analiza, financijski pokazatelji, analiza vrijednosnog lanca¹⁶, geografski informacijski sustavi (GIS)¹⁷, on-line analitičko

¹³ *Skladištenje podataka* znači stvaranje integriranih, prema subjektu strukturiranih baza podataka stvorenih za pružanje potpore u procesu donošenja poslovnih odluka. Ono je temelj za izradu svih kasnijih analiza unutar poslovnog subjekta (Bilandžić, 2008:96).

¹⁴ *Kvaliteta podataka* je u uskoj vezi sa *skladištenjem podataka*. Radi se o „čišćenju“ podataka. Sirovi podaci se oblikuju kako bi imali uporabnu vrijednost. U bazama podataka obično se nalazi veliki broj podataka čija je uporabna vrijednost mala. U visokorazvijenim europskim zemljama preko 50% podataka zastarijeva vrlo brzo, neupotrebljivo je već nakon 2 god. (Bilandžić, 2008:97). To nam ukazuje na važnost ove metode.

¹⁵ *Rudarenje podataka* je proces traženja skrivenih uzoraka i relacija u prijašnjim podacima uskladištenim u bazama podataka kako bi se predvidilo buduće ponašanje. Taj analitički program koristan je npr. u markentiškim poslovima kao što je analiza navika potrošača kako bi se našao odgovor na njihovu buduću reakciju na neki novi proizvod. Postoji čitava lepeza metoda: metoda potrošačke košarice, memorijski temeljeno razlučivanje, klasteriranje, stabla odlučivanja, Bayesove mreže, neuralne mreže, neizrazita logika, genetički algoritmi i genetičko programiranje (Bilandžić, 2008:98).

¹⁶ *Analiza vrijednosnog lanca* se koristi za identificiranje potencijalnih izvora konkurentске prednosti. Identificira se strateški raskorak između tvrtkinih unutarnjih sposobnosti i vanjskog konkurentskog

obrađivanje (*on-line analytical processing* - OLAP)¹⁸, analiza SERVO¹⁹, *benchmarking*²⁰, BCG portfeljna matica rasta i udjela²¹, *shadowing*²², analiza kritičnih faktora uspjeha²³, SWOT analiza²⁴, analiza scenarija (*scenario analysis*)²⁵, analiza vremenskog slijeda (*timelining*)²⁶, VRIO analiza²⁷, Gap analiza²⁸, PEST analiza²⁹ i

okruženja. Vrijednosni lanac je skup aktivnosti koje neka tvrtka izvršava kako bi stvorila vrijednosti za svoje potrošače. Imamo primarne aktivnosti i aktivnosti podrške. U primarne aktivnosti spada ulazna logistika, operacije, izlazna logistika, marketing i prodaja, usluge. U aktivnosti podrške spada nabava, upravljanje ljudskim resursima, tehnološki razvoj i infrastruktura. Samo ako su sve aktivnosti sustavno posložene biti će moguće proizvesti proizvod koji će kupci biti voljni platiti. Tvrtka će profitirati ovisno o sposobnosti upravljanja vezama između aktivnosti u vrijednosnom lancu (Kopal; Korkut, 2011:45).

¹⁷ GIS sustavi pružaju geografsku, demografsku i socioekonomsku sliku stanovništva. Uz pomoć vizualnih podataka prikazuje se slika teritorijalne raspršenosti subjekata što je važna smjernica za donošenje poslovnih odluka (Bilandžić, 2008:98).

¹⁸ OLAP analitičko obrađivanje je interaktivni pristup podacima u bazama podataka koji omogućuje analiziranje podataka s različitih aspekata (npr. za analizu prodaje uzima se u obzir vrijeme, regija, vrsta artikla, kupci, prodajno mjesto itd.) (Bilandžić, 2008:99).

¹⁹ SERVO je akronim za strategiju (*Strategy*), okruženje (*Environment*), resurse (*Resources*), vrijednosti (*Values*) i organizaciju (*Organization*). Ovaj alat smišljen je za procjenu i olakšavanje procesa formulacije i primjene strategije u kontekstu tržišnih i organizacijskih promjena. SERVO je sličan drugim strateškim modelima a glavna razlika je da naglašava odnose između različitih akcija i odluka. Cilj je održati konzistentnost između tvrtkinih resursa i sposobnosti te vanjskog okruženja (Kopal; Korkut, 2011:67).

²⁰ *Benchmarking* strategija promatra i istražuje uspješne tehnike dugoročnog planiranja i provedbe kojima se druge tvrtke služe kako bi bile uspješne na tržištu. Uključuje promatranje i usporedbu različitih čimbenika poput cijena, tehničke kvalitete, brzine i pouzdanosti s ciljem postizanja konkurentske prednosti (Kopal; Korkut, 2011: 86).

²¹ *BCG portfeljna matrica* raspoređuje različite poslovne jedinice u matricu temeljem stope tržišnog rasta i tržišnog udjela u odnosu na konkurenciju. Najviše se koristi za procjenu isplativosti i održivosti poslovnih jedinica neke organizacije ili njenih proizvoda i usluga (Kopal; Korkut, 2011:114).

²² *Shadowing* je novija analitička tehnika uz pomoć koje se do najsitnijeg detalja analizira i prati poslovanje nekog konkurenta ili tržišta da bi se saznalo kako on razmišlja i kako bi mogao reagirati. Cilj je razvijanje proaktivne strategije koja će dovesti do uspjeha (Kopal; Korkut, 2011:124).

²³ *Analiza kritičnih faktora uspjeha* pomaže analitičaru identificirati kritične faktore koje je potrebno dobro odraditi da bi se postigla visoka razina konkurentske učinkovitosti u industriji. Razumijevanje poslovanja konkurencije omogućuje da se usmjere naponi na one segmente koji su nužni za uspjeh na nekom području i na koje će se industrija neke tvrtke usmjeriti (Kopal; Korkut, 2011: 158).

²⁴ SWOT analiza se temelji na podacima o vanjskom i unutarnjem okruženju poslovnog subjekta. Faktori unutarnjeg okruženja su kvalitete (*strengths*) i slabosti (*weaknesses*), a oni iz vanjskog okruženja su priloge (*opportunities*) i prijetnje (*threats*) (Bilandžić, 2008:100).

²⁵ *Analiza scenarija* daje „rano upozorenje“ na moguće neželjene događaje. Polazi od deskripcije postojećeg stanja i ukazuje na različite mogućnosti razvoja situacije pružajući odgovor na svaku situaciju. Jednostavnije rečeno odgovara na pitanje „što ako“? (Bilandžić, 2008:101).

²⁶ Cilj *analize vremenskog slijeda* je uvidjeti što se događa u poslovnoj okolini prije nego što to postane opće poznato. Poslovni događaji razvijaju se kroz niz kronoloških aktivnosti a ako ih se interpretira unutar analitičkog okvira *timelininga* moguće je složiti obrazac ponašanja i saznati buduće namjere konkurenata i njihove posljedice (Bilandžić, 2008: 102).

²⁷ VRIO je akronim za *Value* (vrijednost), *Rarity* (rijetkost), *Imitability* (mogućnost oponašanja) i *Organisation* (organizacija). To je metoda uz pomoć koje poslovni subjekt sam sebe analizira- svoje prednosti, resurse, sposobnosti i nedostatke u odnosu na konkurente (Bilandžić, 2008:105).

²⁸ *Gap analiza* je studija prilagodljivosti koja je fokusirana na potrošače i njihove potrebe koje nisu zadovoljene. Pokušava odgovoriti na pitanje: zadovoljava li određeni proizvod potrebe tržišta? (Bilandžić, 2008:105).

²⁹ PEST analiza (Political, Economic, Sociocultural, Technological) usmjerena je na okruženje poslovnog subjekta. Pruža odgovore na faktore koji dovode do ubrzanih promjena, dajući odgovor na to dali promijenjeni uvjeti mogli dovesti do poslovnog uspjeha te upozoravajući na moguće loše poslovne akcije. Posebno dolazi do izražaja prije poduzimanja marketinških strategija (Bilandžić, 2008:106).

druge. Na konačni analitički obavještajni proizvod presudan utjecaj ima ljudski karakter i sposobnost koji su najvažniji analitički alati jer je izrada poslovne analize prije svega misaoni proces (Bilandžić, 2008:92-108). Sastavni dio ciklusa BI-a postalo je i protuobavještajno djelovanje (*business counterintelligence*) koje je usmjereno na upravljanje rizicima koji prijete sigurnosti vlastitih podataka, vlastitih poslovno-obavještajnih aktivnosti i tajni. Bilandžić napominje kako i obavještajno i protuobavještajno djelovanje uključuje i informaciju, ali i aktivnost i organizaciju.

John Veltkamp voditelj odjela programiranja u *Bank of Montreal* svojim primjerom nam ukazuje na veliku korist koju donosi upotreba BI analiza i softvera. On navodi da uz pomoć BI alata oni poslovi koji su trajali tjednima sada se rješavaju u nekoliko sekundi. Sve situacije se analiziraju proaktivnije što je veliko postignuće. Uz pomoć BI sustava banka može postaviti upit svojim bazama podataka i dobiti potreban odgovor što je prije bilo nemoguće. To omogućuje unakrsnu prodaju proizvoda i pružanje kvalitetnije usluge kako postojećim tako i budućim klijentima. Visok povrat ulaganja vidi se na povećanju produktivnosti zaposlenika. Softver je banci uštedio stotine radnih sati i omogućio kvalitetno i precizno obavljanje poslova (prema Panian, 2007:143).

U mnogobrojnim uspješnim kompanijama kao i u svijetu važnost BI-a odavno je prepoznata. Većina visokorazvijenih i ekonomski stabilnih zemalja svijeta u svojoj poslovnoj praksi primjenjuje BI. U nastavku ćemo prikazati nekoliko uspješnih primjera gospodarske implementacije BI-a, koji mogu poslužiti kao primjer u slučaju Hrvatske.

7.3. Primjeri uspješne implementacije *business intelligence*

Michael Belkine, dugogodišnji stručnjak za obavještajno djelovanje, u svom radu o obavještajnom djelovanju u Izraelu (Belkine, 2004) opisuje glavne karakteristike upotrebe BI-a u Izraelu. Na primjeru Izraela možemo vidjeti kako se mlade i brojčano mlade, recesijom i nezaposlenošću pogođene države mogu izboriti za svoju neovisnost i aktivan društveni razvoj. Od ustanovljenja Izraelske države 1948. Izrael se suočavao s brojnim strateškim nedostacima: brojčano je mali, geografski ograničen i siromašan prirodnim resursima. Zbog toga je razvio snažno i odlučno vodstvo, vojne i obrambene sposobnosti, znanstvenu i industrijsku inventivnost te poduzetništvo kao jedno od vodećih nacionalnih obilježja. Obavještajno djelovanje posebno se razvilo i primarno

služilo ponovnom oživljavanju židovske države. To je bilo prirodno oružije za fizički i brojčano inferiorniji narod, koje ih je dovelo do prednosti. Populacija Izraela se od njegovog utemeljenja 1948. ušesterostručila. Opterećena velikim vanjskim dugom i rastom nezaposlenosti, pateći od recesije i razarajućeg utjecaja trogodišnjeg rata protiv terorizma, Izraelska ekonomija je primjer preživljavanja i borbe za opstanak. BI utemeljen na vojnim potrebama je više taktički i strateški a utjecaj vojnog obavještajnog djelovanja i sumnja u špijunažu bili su jedna od glavnih prepreka razvoja konkurentnog poslovnog BI-a u Izraelu. Međutim, Izrael je istaknut primjer društvenog razvoja jer je u nepovoljnim društvenim uvjetima uspio razviti aktivnu poslovnu zajednicu dobro informiranu o međunarodnim poslovnim praksama. Razvoj nacionalne obavještajne doktrine koja priznaje obavještajno djelovanje i njegove mogućnosti te tako doprinosi njegovom strukturalnom razvoju ključan je segment za postizanje ekonomskih, društvenih i obrazovnih nacionalnih ciljeva. Obavještajno djelovanje je Izraelu za vrijeme rata donijelo stratešku prednost, a nakon rata postalo je ključan segment za kreiranje uspješne, razvojne ekonomije.

Slijedeći primjer je Francuska. Jamie Smith i Leïla Kossou pišu o nastanku i posebnosti *intelligencea* u Francuskoj (Smith; Kossou, 2008). Upravo segment koji smo već istaknuli citirajući Dedijera a to je važnost potpore i utemeljenosti *intelligencea* na razini države očituje se na primjeru Francuske. Obilježja BI-a u Francuskoj su sveprisutnost vladinih institucija, fokus na malim i srednjim poduzećima, naglasak na protuobavještajnom djelovanju (zaštiti informacija), te predstavljanje BI-a kao pokreta od nacionalnog značaja. Država je u Francuskoj ta koja dominira svim ekonomskim aktivnostima. Političko nasljeđe uvijek je težilo biranju stručnih donositelja odluka koji će biti sposobni uspješno upravljati ekonomijom. Tako se danas francuski *business intelligence* može opisati kao multidimenzionalan jer je sprega javnog i privatnog vrlo jaka i razvijena. Jedinstvenost BI-a u Francuskoj je u tome što obuhvaća pet razina : internacionalnu (državna strategija), transnacionalnu (multinacionalne kompanije), nacionalnu (strategije donositelja odluka), srednju (stručnjaci različitih struka) i osnovnu (kompanije). Osnovni ciljevi upravljanja poslovnim informacijama su : poticanje razvoja BI-a na razini kompanija, što lakši i jednostavniji prijenos informacija između privatnog i javnog sektora, izgradnja baza podataka utemeljenih na potrebama korisnika te obrazovanje potrebnog kadra. U skladu s tim veći broj škola i sveučilišta u Francuskoj nudi programme obrazovanja za BI stručnjake a oformljene su i brojne

regionalne BI komore koje brinu i potiču uravnoteženi razvoj svih regija Francuske. Uvođenje BI-a nije bilo jednostavno ali Francuska vlada je mnogo radila na podizanju svjesnosti o važnosti obavještajnog djelovanja za ukupan društveni i gospodarski razvoj zemlje. Iako postoji desetak godina BI u Francuskoj imao je međunarodni doseg. Obavještajna savjetovališta pronalaze strateške informacije za svoje klijente, pomažu im u širenju na nova tržišta, daju potporu u suočavanju s rizicima. Ovaj jedinstveni slučaj suradnje privatnog i javnog odnosno države i kompanija u kreiranju konkurentnog gospodarstva može poslužiti kao poticajan primjer za suradnju, u Hrvatskoj uvijek sukobljenih strana, privatnog i javnog sektora.

Među brojnim primjerima zemalja koje su uspješno primjenile BI još ćemo istaknuti Finsku. O upotrebi obavještajnog djelovanja u Finskoj piše Irmeli Hirvensalo, stručnjakinja za BI u *Novintelu* jednoj od vodećih firmi utemeljenih na upravljanju obavještajnim uslugama i proizvodima. Ona ističe da korijene finskog poslovnog-obavještajnog djelovanja možemo pronaći u 60-im godinama prošlog stoljeća kada su pojedine finske tvrtke neorganizirano prikupljale različite vrste informacija koje su im bile potpora u poslovanju. Implementacija sustava upravljanja poslovnim informacijama najprije je započela u tvrtkama iz područja telekomunikacija da bi se ubrzo taj sustav uvodio i u druga područja industrije. Ono što je bitno odredilo kretanja u finskom društvu, a što je ujedno i prethodilo kreiranju BI-a jest nepovoljna gospodarska i opća društvena situacija u zemlji nakon 1990-ih na koju je utjecao dugogodišnji odnos sa Sovjetskim Savezom te posebice propast istočnog bloka. Finski oporavak započeo je 1994. godine kada su stvoreni preduvjeti za sustavno bavljenje BI-om. Drugi faktor koji je utjecao na razvoj sustava upravljanja poslovnim informacijama u Finskoj je članstvo u Europskoj uniji. Od 1995. godine Finska se kao punopravna članica EU našla u situaciji u kojoj je novo tržište na kojemu je trebala nastupiti sada višestruko veće od onog nacionalnog kojega je sačinjavalo svega 5 milijuna ljudi, ali što je još važnije to tržište nije bilo dovoljno istraženo. To je nagnalo sve, kako državu tako i tvrtke u privatnom vlasništvu, da se fokusiraju na tržišta europskih zemalja. Za razvoj finskog BI-a presudna je bila uloga Nokie koja je usmjerila brojne finske tvrtke i sustav upravljanja poslovnim informacijama razvila do savršenstva. Potreba za konkurentnošću unutar EU bila je okidač koji je pokrenuo razvoj poslovno-obavještajnog djelovanja u finskim tvrtkama. Danas je BI u Finskoj razvijen i

strukturiran aparat koji je omogućio da Finsko tržište ima važnu ulogu na međunarodnom tržištu.

Finski primjer posebno je zanimljiv za Hrvatsku. Slične okolnosti onima u kojim se nalazi Hrvatska danas su prethodile razvoju BI-a u Finskoj. Obe države imaju sličnu veličinu teritorija i broj stanovnika. Uz to, tu je i skori ulazak u Europsku Uniju te nužnost za konkurentnošću na višestruko većem tržištu od hrvatskog. Upravo bi nas finški recept trebao nadahnuti i ukazati nam na sve mogućnosti i prednosti koje nam BI može donijeti, pogotovo sada kada smo pred ulaskom u EU. Kako bismo odredili u kojoj poziciji se nalazi BI u Hrvatskoj predstaviti ćemo istraživanje o *Business Intelligenceu* u Hrvatskom gospodarstvu.

8. UPOTREBA MEHANIZAMA ODLUČIVANJA U HRVATSKOM GOSPODARSTVU

8.1. *Business intelligence* u hrvatskim tvrtkama

Istraživanje o upotrebi *business intelligencea* u tvrtkama koje posluju na teritoriju Republike Hrvatske provedeno je u suradnji Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i poslovnog tjednika Lider³⁰. Malobrojnost takvih istraživanja u Hrvatskoj ukazuje nam na nisku razinu upoznatosti sa sustavom upravljanja poslovnim informacijama. Za potrebe istraživanja izrađen je *online* upitnik s popratnim pismom i izjavom o suglasnosti za sudjelovanje u istraživanju te je elektroničkom poštom poslan na adrese 1.000 najvećih kompanija koje posluju u Republici Hrvatskoj. Baza 1.000 najvećih tvrtki, koja ujedno čini i populaciju istraživanja, objavljena je u lipnju 2010. u posebnom prilogu „1000 najvećih“ koji je publiciran uz 247. broj poslovnog tjednika Lider. Ciljevi istraživanja su bili vidjeti kakva je upoznatost najvećih i najuspješnijih kompanija sa sustavom upravljanja poslovnim informacijama, primjenjuje li se taj sustav u tvrtkama, na kojoj razini, koliko dugo, s kakvim implikacijama za poslovanje i sl. Svrha provedenog istraživanja bila je analiza i objašnjenje stanja (ne)primjene sustava upravljanja poslovnim informacijama i povezanosti tih rezultata s uspješnosti poslovanja tvrtki kako bi se ukazalo na sve

³⁰ Bilandžić, M., Čulig, B., Lucić, D., Putar-Novoselec, M., Jakšić, J. (2012) Business intelligence u hrvatskom gospodarstvu. *Poslovna izvrsnost*, 6 (1): 9-27.

prednosti korištenja sustava upravljanja poslovnim informacijama kao što su uspješno i konkurentno poslovanje tvrtki, razvijenost i konkurentnost hrvatskih regija koja je izravna posljedica uspješnog poslovanja te implikacije navedenoga na opća društvena kretanja i razvoj nacionalnog gospodarstva. Osnovna teza, koju autori postavljaju je da većina tvrtki koje posluju na teritoriju Hrvatske ne primjenjuje sustav upravljanja poslovnim informacijama kontinuirano kao institucionaliziranu jedinicu unutar tvrtke.

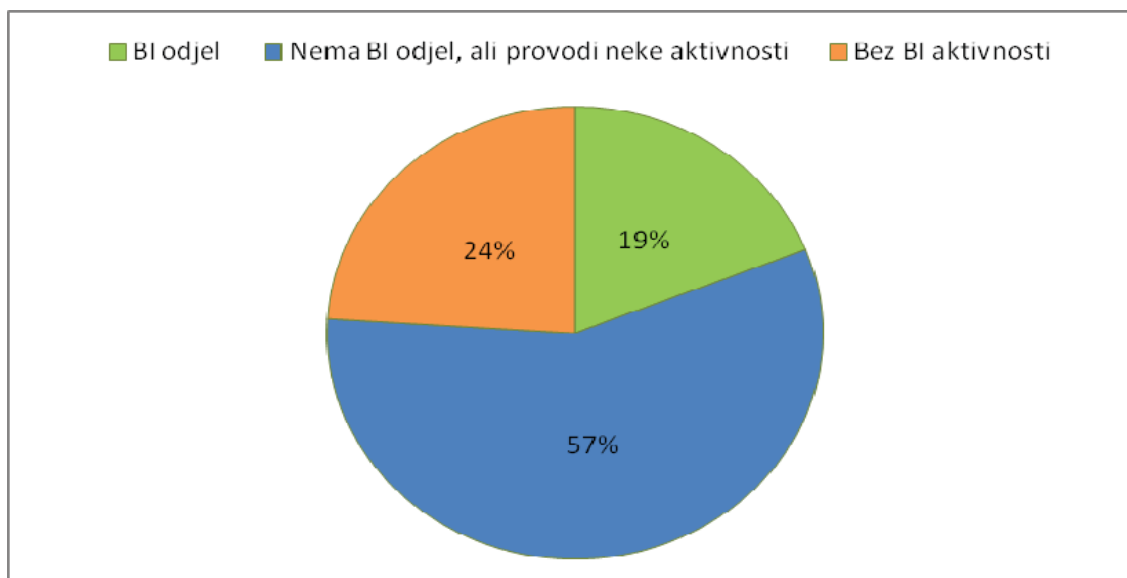
Istraživanje je provedeno u dvije etape. Prva u listopadu 2010., a druga sredinom veljače 2011. Od 1.000 poslanih anketa prikupljeno je 233 odgovora odnosno 23,30%. Autori navode da od 233 tvrtke koje su sudjelovale u istraživanju njih 168 posluje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 30 u istočnoj, a 35 u južnoj Hrvatskoj. Prema veličini tvrtke u uzorku najviše su zastupljene tvrtke srednje veličine - 101, potom velike - 83, a malih tvrtki koje su se odazvale istraživanju je ukupno 49.

8.2. Rezultati istraživanja

Jedan od primarnih ciljeva istraživanja bio je saznati primjenjuju li se u hrvatskim tvrtkama aktivnosti *bussiness intelligencea*. Autori su željeli utvrditi koje poslovne informacije i u kojoj mjeri tvrtke prikupljaju te u kojoj su regiji tvrtke najbolje upoznate sa sustavom poslovnog obavještajnog djelovanja. Zanimala ih je i veličina i tip djelatnosti tvrtke te kako one same procjenjuju vlastitu konkurentnost i konkurentnost područja u kojem posluju.

Rezultati su pokazali da iako 57% tvrtki primjenjuje neke od aktivnosti BI-a, institucionalizirani odjel ima sam 19% tvrtki što potvrđuje osnovnu pretpostavku autora da većina tvrtki ne posjeduje poseban odjel za bavljenje poslovno-obavještajnim djelovanjem. Najviše od svega zabrinjava činjenica da čak 24% od 1.000 najvećih ne primjenjuje nikakve aktivnosti BI-a (pogledati Grafikon 1.). Za usporedbu autori navode postotak zastupljenosti institucionaliziranih odjela u pojedinim razvijenim zemljama: Njemačka 96%, Finska, čiji smo razvoj BI predstavili, 95%, Švicarska i Brazil 89 %, itd. Regionalne razlike u primjeni BI-a ne postoje, ali se pokazalo da najveći broj tvrtki koje imaju institucionalizirani odjel za BI i koje primjenjuju neke od aktivnosti poslovno obavještajnog djelovanja dolaze iz sjeverozapadne Hrvatske regije, što je i razumljivo s obzirom da se tu nalazi i glavni grad. U južnoj regiji se nalazi najveći broj tvrtki koje ne primjenjuju nikakve aktivnosti BI-a (31%).

Grafikon 1. Prikaz primjene *business intelligence* aktivnosti u tvrtkama

Izvor: Grafikon preuzet iz istraživanja: Bilandžić, M., Čulig, B., Lucić, D., Putar-Novoselec, M., Jakšić, J. (2012) Business intelligence u hrvatskom gospodarstvu. *Poslovna izvrsnost*, 6 (1): 9-27.

Očekivano, u velikim tvrtkama je najveći broj institucionaliziranih odjela za BI aktivnosti (32%). Aktivnostima poslovno obavještajnog djelovanja najviše se služe tvrtke u sektoru bankarstva i financija (84%) te u sektoru informacija i komunikacija (82%). Autori navode da pošto se radi o najbrže rastućim sektorima čije se poslovanje u velikoj mjeri temelji na informacijama, ovo je posve očekivan nalaz. U sektoru turizma i u sektoru poljoprivrede, prehrambene industrije i šumarstva najmanji broj tvrtki primjenjuje BI aktivnosti.

Većina tvrtki bez obzira primjenjuju li BI ili ne smatra da je njihova konkurentnost jaka ili vrlo jaka. Kada se radi o prikupljanju podataka, autori navode da je većina tvrtki usmjerena prikupljanju podataka koji su povezani s konkurentima, potencijalnim poslovnim suradnicima te krajnjim potrošačima roba i usluga, kako postojećima tako i onima koje se nastoji pridobiti. Od 76% tvrtki koje primjenjuju BI aktivnosti ili koje pak imaju institucionaliziran odjel, tim kategorijama podataka zaokupljeno je njih više od 90%. Najmanje se podataka prikuplja o sigurnosnoj situaciji, općoj političkoj situaciji i sociokulturnim aspektima (pogledati Grafikon 2.). Autori napominju da na relativno malom nacionalnom tržištu Hrvatske podaci o okruženju u

kojem posluje tvrtke možda i nisu presudni za osvajanje većeg tržišnog udjela i postizanja konkurentske prednosti poslovnog subjekta, ali s ulaskom na tržište EU koje je mnogo veće, sociokulturno raznolikije, konkurentnije i na kojem nijanse čine razliku sociokulturni i politički segmenti biti će izvor odlučujućih informacija.

Grafikon 2. Kategorije podataka koje prikupljaju tvrtke koje primjenjuju neke *business intelligence* aktivnosti ili imaju imaju institucionaliziran *business intelligence* odjel

Izvor: Grafikon preuzet iz istraživanja: Bilandžić, M., Čulig, B., Lucić, D., Putar-Novoselec, M., Jakšić, J. (2012) Business intelligence u hrvatskom gospodarstvu. Poslovna izvrsnost, 6 (1): 9-27.

Na kraju autori ističu da one tvrtke koje ne primjenjuju BI kao osnovne razloge navode nepoznavanje sustava, nedostatak financijskih sredstava i ne postojanje kompetentnog kadra. S druge strane one tvrtke koje primjenjuju aktivnosti BI-a ili imaju institucionalizirani odjel svjesne su njegove važnosti, smatraju da sustav doprinosi upravljanju rizicima, prepoznavanju slabosti konkurenata, povećanju produktivnosti, razvijanju novih proizvoda, sigurnosti informacija, uštedi vremena itd.

9. BUSINESS INTELLIGENCE UVJET DRUŠTVENOG RAZVOJA?

Suvremeno inovacijsko društvo zasniva se upravo na upravljanju tehnološkom promjenom kao pokretačem gospodarskog razvitka čiji su temeljni resursi znanje i obrazovanje. Povezanost društvenog razvoja i znanja osobito je uočljiva u posljednjim desetljećima 20. stoljeća. Uspješna budućnost danas se vezuje uz društvo znanja, odnosno društvo koje obilježava kultura znanja (obrazovanost, civilnost i suradnja) i ekonomija znanja (proizvodnja novog znanja i natjecanje na globalnom tržištu znanja). Taj se trend ovisnosti o znanju - njegovom unaprjeđivanju, širenju i prihvaćanju - ubrzava i postaje težišna točka budućnosti. Znanost, kao područje u kojem se stvara novo znanje, jest središnji pokretač razvoja, djelatnost koja omogućuje zadovoljavanje društvenih potreba, osobito onih u području rada i opće kvalitete života. Točna, relevantna i pravodobna informacija predstavlja znanje. Znanje je moć što se očituje u procesu odlučivanja i stjecanju boljeg položaja u odnosu na konkurente. Upravo je *business intelligence* poslovni alat koji primjenjuje temeljni resurs suvremenog gospodarstva: znanje. Zbog toga možemo reći da je naša polazna hipoteza potvrđena: donošenje poslovnih odluka na temelju poslovnih znanja doprinosi ukupnom društvenom razvoju. Primjeri Izraela, Francuske i Finske koje smo prikazali u radu nam pokazuju da je upravo ekonomija utemeljena na skupljanju informacija i kreiranju znanja ta koja je pokrenula gospodarski razvoj tih zemalja a u skladu s tim dovela i do cjelokupnog društvenog napretka.

Ulaganje u baze znanja, javni sektor istraživanja i sveučilišnu znanost važan je dio tehnološke akumulacije i gospodarskog restrukturiranja. Ljudski faktor je taj koji jedini može informacije pretvoriti u znanje, a kao što Dedijer navodi, najveći nedostatak zemalja u razvoju je ne posjedovanje obrazovanog kadra koji će moći uspješno implementirati nove inovacije. Zbog toga opovrgavamo našu drugu hipotezu koja kaže da nije potreban visokoobrazovani kadar kako bi se uspješno implementirale aktivnosti *business intelligencea*. Kao što smo već naveli, samo visokokvalificirani i motivirani suradnici će znati selektirati važne od nevažnih informacija. Jedino obrazovani zaposlenici mogu rješavati probleme unutarnjeg i vanjskog usklađivanja i tražiti metode i tehnike rješavanja problema i prevladavanja kriza. Hrvatskoj nedostaje obrazovnog kadra i, kao što Švarc navodi, upravo je to jedan od navažnijih segmenata na kojemu bi Hrvatska trebala poraditi ako želi postati dijelom društva znanja. I autori istraživanja

navode da u Hrvatskoj ne postoje specijalizirane škole za BI kao u većini razvijenih zemalja, već se jedino može naići na nekoliko kolegija pri različitim fakultetima.

Ne postojanje specijaliziranog kadra je ujedno i jedan od razloga nedovoljne upoznatosti hrvatskih firmi s BI-em. Rezultati istraživanja koji su nam pokazali da čak 57% firmi u Hrvatskoj nema BI odjel (iako se koristi nekima od BI aktivnosti) a 24% firmi nema nikakve BI aktivnosti potvrđuju našu prvu hipotezu koja kaže: hrvatske tvrtke se nedovoljno koriste mehanizmom odlučivanja utemeljenim na poslovnim znanjima, odnosno *business intelligenceom*. Ako želimo slijediti modele naprednih zajednica i njihova pozitivna iskustva iskoristiti u cilju vlastitog progresa potrebno je dovesti implementaciju BI u Hrvatskim firmama na puno veću razinu od 19%. Finska, koja kao što smo već naveli može poslužiti kao vrlo dobar model Hrvatskoj, ima implementaciju BI-a čak 95%.

Dali je BI uvjet za društveni razvoj ne možemo tvrditi sa sigurnošću, ali smo sigurni, a primjeri Izraela, Francuske i Finske nam to potvrđuju, da njegova implementacija dovodi do poslovnog uspjeha a time i gospodarskog i društvenog razvoja. Isto tako možemo reći da Hrvatsku čeka dug razvojni put jer upravo oni segmenti koji se navode kao glavni pokretači strukturalnog razvoja Hrvatskoj nedostaju, a to su:

- Važnost potpore i utemeljenja *intelligencea* na razini države
- Predstavljanje BI-a kao važnog za gospodarski napredak
- Izgradnja baza podataka
- Ulaganje u istraživanja i obrazovanje potrebnog kadra
- Kreiranje razvojne strategije

Hrvatskoj, koja je na vratima Europske Unije ubrzani razvoj je nužno potreban ako želi biti konkurentna. Zbog toga je važno što više smanjiti politizaciju društva i vraćanje na posljedice rata i tranzicije te ujediniti javni i privatni sektor koji će zajedničkim snagama uvesti Hrvatsku u društvo znanja.

10. KAKO BI DOŠLO DO DRUŠTVENOG RAZVOJA MORA SE RAZVITI EKONOMIJA?

Našu zadnju hipotezu stavljamo kao naslov posljednjeg dijela ovog rada jer nas ona vraća na ono s čim smo i počeli, ideju razvoja. Kao što smo pokazali na početku modeli razvoja ovise o političkoj ideologiji ali i o moralnim i etičkim vrijednostima nekog društva. Sam Comte navodi da se napredak ne može postići ako nije usmjeren prema učvršćivanju poretka. U Hrvatskoj su Domovinski rat i prelazak iz socijalizma u kapitalizam doveli su do oslabljenja društvenih vrijednosti te tek kad se kapitalizam i demokracija učvrste, odnosno kada demokratske i kapitalističke vrijednosti postanu vrijednosti hrvatskoga društva možemo govoriti o napretku. Međutim, s druge strane Marx nam govori da je ono što uvjetuje procese političkog, socijalnog i duhovnog života je materijalna proizvodnja. Prema njemu u društvu se prvo stvore materijani uvjeti za promjenu i napredak a tek onda ta promjena i nastupi. Možemo li mi onda govoriti o tome da su se u Hrvatskoj devedesetih stvorili uvjeti za razvoj kapitalističkog društva pa je tek onda, nakon što su se iscrpili svi proizvodni odnosi socijalizma, nastupila promjena u obliku Domovinskog rata i tranzicije? To je pitanje na koje ovdje nećemo dati odgovor jer to zahtjeva puno veći rad, ali možemo reći da nas Marxova teorija upućuje na to da je upravo ekonomija ključ i glavni pokretač razvojnog procesa.

S druge strane imamo Parsonsa koji kaže da je vrijednosni sistem taj koji u velikom broju slučajeva uvjetuje razvoj te da neka društva mogu brzo evoluirati dok druga zaokupljena svojim unutarnjim konfliktima taj proces uvelike usporavaju. I Tocqueville navodi da je način na koji neko društvo gleda na svijet odlučuje o njegovom razvoju. Tu se možemo nadovezati i na Webera koji navodi vrijednosti protestantizma kao uvjet društvenog napretka. *Kulturni kapital* i *habitus*, koje navodi Bourdieu, su također pojmovi koji ukazuju na puno veći raspon čimbenika koji mogu biti pokretači promjena unutar nekog društva. Sama ekonomska sociologija je nastala iz potrebe za opisivanjem i definiranjem različitih društvenih utjecaja na ekonomiju. Zbog svega toga možemo reći da je naša zadnja hipoteza opovrgnuta i da kako bi došlo do društvenog razvoja ne mora se razviti ekonomija već vrijednosni sustav društva. Potrebno je akumulirati dostatan socijalni kapital koji će pokrenuti ekonomski razvoj, jer kako bi Polany rekao „ekonomija je bitno *društveni* proces“ (Kalanj, 2010:308, prema Polany, 1992).

11. ZAKLJUČAK

Razvoj uključuje veliki broj aktera, od internacionalnih kompanija, države, pa do pojedinaca i svih zanima daljnji tijek i smjer kretanja razvoja i društvenih promjena. Upravo je sociologija kao znanost o društvu pokušala dati uvid u probleme društva i društvene promjene. Brojni teoretičari koji su pisali o društvenom razvoju dali su svoj uvid o procesima i smjeru kretanja razvoja. Međutim, ključ uspjeha je ispreplitanje sociologije s drugim znanstvenim disciplinama, kao što je ekonomija, te suradnja znanstvenika različitih profila. Interdisciplinarnost prilikom različitih vrsta istraživanja omogućuje bolji pogled na određeni problem i pruža kvalitetnije rješenje. Zbog toga se mi ovdje zalažemo za što veću suradnju sociologije i ekonomije u cilju postizanja društvenog razvoja. *Ukorijenjenost* ekonomskih procesa u društvo bitno uvjetuje napredak a upravo su socio-ekonomski, kulturološki i vrijednosni aspekti ti koji pokreću društva u smjeru razvoja.

Inovacija kao sinonim za nešto novo, naprednije i bolje nametnula se kao krucijalan čimbenik razvoja suvremenih društava. Istraživačko- razvojni i obrazovni resursi na razini kompanija ali i društva u cjelini temeljni su preduvjet rasta i razvoja te međunarodne konkurentnosti. Globalizacija je snaga budućnosti koja u sebi nosi potrebu za brzinom i promjenom. Kako bi pratili brzinu promjena služe nam BI alati. Njihova misija je unaprjeđenje izvrsnosti i kvalitete. Tehnooške inovacije kao BI traže upotrebu stručnih i znanstvenih znanja radi usvajanja i kreiranja inovacija koje će služiti za pozicioniranje na tržištu. A stručna znanja i aktivna upotreba znanosti je jedan od glavnih nedostataka Hrvatskog društva. Ulazak u Europsku Uniju i sve veća diferencijacija društvenih problema i promjena na tržištu nalažu upotrebu sofisticiranih alata za analizu i prikupljanje informacija- temeljnog resursa ekonomije 21. stoljeća.

Istraživanje o upotrebi BI-a u Hrvatskoj pokazalo je da i onaj dio tvrtki koje primjenjuju sustav upravljanja poslovnim informacijama zanemaruju eksterne podatke, posebno one o sigurnosnoj i političkoj situaciji, te one o sociokulturnim aspektima. Približavanjem Europskoj uniji upravo bi se naglasak trebao staviti na ovu kategoriju podataka jer nepripremljen ulazak na novo tržište, s više od 500 milijuna ljudi, biti će vrlo rizičan. Tu nam od velike pomoći mogu biti primjeri zemalja koje su imale slična iskustva, a koje su uz pomoć razvojnih strategija i BI alata za upravljanje poslovnim informacijama postigle veliki uspjeh u vidu gospodarskog i društvenog razvoja. Dubok trag na Hrvatsko društvo u cjelini ostavilo je ideološko i kulturno naslijeđe, Domovinski

rat i privatizacija, ali niti druge zemlje nisu imale bitno bolju situaciju. One su se suočile sa svim problemima i ozbiljnim pristupom, prije svega države kao inicijatora, postigle zavidne rezultate. Ulaganje u obrazovanje stručnjaka zasigurno bi pridonijelo prosperitetu Hrvatske u budućnosti. Nužno je jednim sustavnim pristupom zainteresirati sve aktere koji kroje hrvatsku političku i gospodarsku scenu i ukazati na potrebu djelovanja u ovom smjeru

Promjene su sve brže, konkurencija je sve veća a vremena za reakciju je sve manje. Kako bi živjeli u društvu znanja nužan je sustavan razvoj znanosti i inovacija koje su preduvjet za opstanak u hiperkomercijaliziranom društvu današnjice.

11. LITERATURA

- Afrić, V., Lasić-Lazić, J., Banek Zorica, M. (2004) Znanje, učenje i upravljanje znanjem. *Odabrana poglavlja iz organizacije znanja*. U Lasić-Lazić, J. (ur.). Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Barnett, H.G. (1953), *Innovation: The Basis of Cultural Change*, New York: McGraw-Hill.
- Bauman, Z. (2011) *Tekuća modernost*. Zagreb: Naknada Pelago.
- Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (1994) *Reflexive Modernisation*. Cambridge: Polity Press.
- Belkine, M. (2004) Competitive Intelligence in Israel. *Journal of Competitive Intelligence and Management*, 2 (2): 38-52.
- Bilandžić, M. (2008) *Poslovno-obavještajno djelovanje: business intelligence u praksi*. Zagreb: AGM.
- Bilandžić, M., Čulig, B., Lucić, D., Putar-Novoselec, M., Jakšić, J. (2012) Business intelligence u hrvatskom gospodarstvu. *Poslovna izvrsnost*, 6 (1): 9-27.
- Bolčić, S. (2009) Treba li zaboraviti Marksovu teoriju društvenog razvoja?. *Sociologija*, 51 (2): 137-156.
- Bourdieu, P. (1997) Le Champ Economique, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 119:48-66.
- Castells, M. (2000) *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
- Čaldarović, O. (1990) Suvremena sociologija i moderno društvo. U Kalanj, R. (ur.) *Modernost i modernizacija*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Dabić, M. (2007) Uloga multinacionalnih kompanija u promicanju tehnološkog razvoja zemalja u tranziciji. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 5 (1): 29-42.
- Dedijer, S.; Jequier, N. (1987) *Intelligence for Economic Development : An Inquiry into the Role of the Knowledge Industry*, Oxford.

Desai, V.; Potter, R.B. (2008) *The Companion to Development Studies*. UK: Hodder Education.

Eagelton, T. (2011) *Zašto je Marx bio u pravu*. Zagreb: Naknada Ljevak.

Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (2007) *Sociologija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Hirvensalo, I. (2004) Competitive in Finland. *Journal of Competitive Intelligence and Management*, 2(2): 22-37.

Kalanj, R. (2010) Ekonomska sociologija i problem tržišta. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 19 (3): 305-341.

Kalanj, R. (2007) Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 16 (2-3): 113-156.

Kopal, R., Korkut, D. (2011) *Kompetitivna analiza I- poslovne i ekspertne kvantitativne analitičke tehnike*. Zagreb: Comminus i Visoko učilište Effectus.

Lazibat, T., Samardžija, J. (2010) Globalna kultura izvrsnosti, *Ekonomska misao i praksa- časopis Sveučilišta u Dubrovniku*, 1: 121-138.

Löwith, K. (1990) *Svjetska povijest i događanje spasa*, Zagreb: August Cesarec.

Liautaud, B. (2001) *E- Business Intelligence: Turning information into Knowledge into Profit*. New York (NY): McGraw-Hill.

Marx, K. (1969) *Prilog kritici političke ekonomije*. Beograd: Kultura.

McGonagle, J.J. (2007) The CI Marketing Interface. *Journal of Competitive Intelligence and Management*, 2 (4): 71-86.

Medić, Đ. Š. (2000) Schumpeterova koncepcija povijesti ekonomske analize i moderna metodologija ekonomije. *Ekonoski pregled*, 51 (9-10): 928-953.

Parsons T. (1991) *Društva*. Zagreb: August Cesarec.

Panian, Ž. (2007) *Poslovna inteligencija- studije slučajeva iz hrvatske prakse*, Zagreb: Narodne novine.

- Panian, Ž., Klepac, G. (2003) *Poslovna inteligencija*. Zagreb: Masmedia.
- Ritzer, G. (1997) *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Globus.
- Rupčić, N. (2002) Poduzeće koje uči – formula za 21. stoljeće. *Ekonomski pregled*, 53 (9-10): 903-920.
- Smith, J. and Kossou, L. (2008) The Emergence and Uniqueness of Competitive Intelligence in France. *Journal of Competitive Intelligence and Management*, 3 (4): 63-85.
- Swedberg, R. (2006) *Načela ekonomske sociologije*. Zagreb: MATE i Zagrebačka škola ekonomije i. Managementa.
- Švarc, J. (2009) *Hrvatska u društvu znanja. Prijepori i perspektive inovacijske politike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Weber, M. (1989) *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Sarajevo: Veselin Masleša i Svjetlost.
- Županov, J. (2002) *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Summary

In this paper, we provide a brief overview of several sociological theories of social development emphasizing economy and economic factors as the main drivers of progress. After exposing classic and contemporary theories of development, we present information society and technological development. Technological development, interdisciplinary scientific research and integration of knowledge in search of new and innovative are the key to success. Knowledge and innovation policy are the main lack of social and economic development of Croatia. Innovations as capitalized knowledge are becoming increasingly important in creating economic growth and social welfare. One of the most important business innovations, business radar in modern corporations is business intelligence. It is an important instrument for creating business knowledge, without which is impossible to operate in the global world of accelerating change and the flow of large amounts of information. As a strategic resource of management and creation of competitive advantages, it allows the identification of important business opportunities and potential hazards before it is too late to react. The importance of business intelligence has been recognized by many, now highly developed countries. In highly developed countries companies apply BI as a separate activity from 70% to 95% of cases, while in Croatia, business intelligence as a separate function is applied in 19% of businesses.

Key words: *theory of social development, science, knowledge, innovation, business intelligence*